

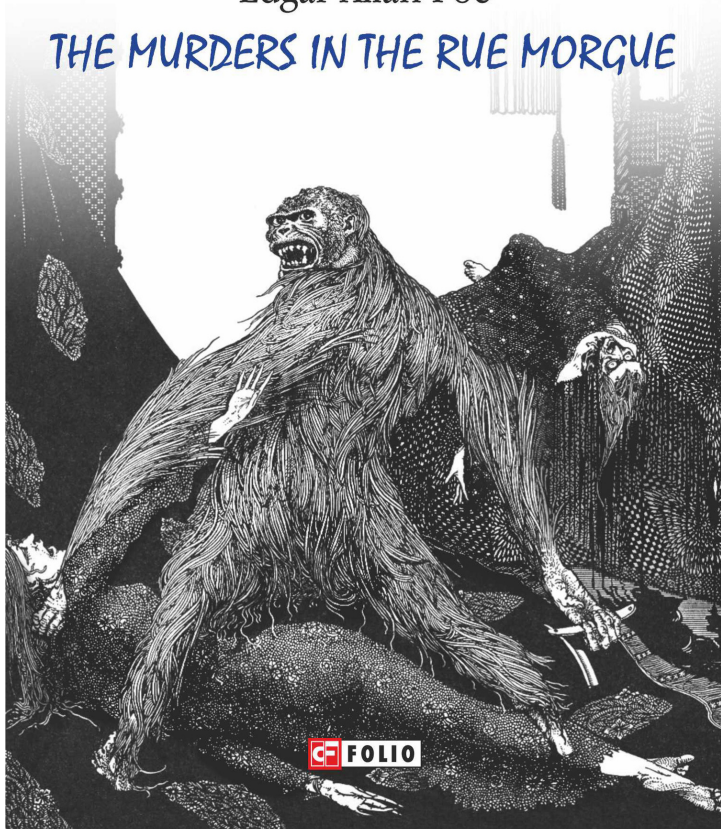
Едгар Аллан По

ВБИВСТВО НА ВУЛИЦИ МОРГ

ВИДАННЯ З ПАРАЛЕЛЬНИМ ТЕКСТОМ

Edgar Allan Poe

THE MURDERS IN THE RUE MORGUE

CF FOLIO

Едгар Аллан По
Вбивство на вулиці Морґ =
The murders in the rue Morgue
Серія «Видання з
паралельним текстом»

предоставлено правообладателями
http://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=38009648
Едгар Аллан По «Вбивство на вулиці Морґ». Серія «Видання з паралельним текстом». Літературно-художнє видання (англійською та українською мовами): Фоліо; Харків; 2018
ISBN 978-966-03-8140-7

Аннотація

Ім'я Едгара Аллана По (1809–1849) – американського письменника-романтика, поета, драматурга і критика, майстра короткого оповідання і засновника детективу – відомо в усьому світі. Оповідання «Вбивство на вулиці Морґ» вважають першим детективним твором в історії літератури.

Огюст Дюпен, молодий чоловік, який має надзвичайні аналітичні здібності, розслідує жорстоке й загадкове вбивство двох жінок – матері та доньки, скоєні у Парижі, в будинку на вулиці Морґ.

Також до видання увійшли оповідання «Метценгерштайн», «Береніка», «Не закладайся з чортом на власну голову» та інші, в яких яскраво розкрився непересічний таланти Е. А. По.

Содержание

Вбивство на вулиці Морг	5
Метценгерштайн	5
Береніка	18
Трагічне становище. Коса часу	30
Не закладайся з чортом на власну голову	43
Поховані живцем	57
Це ти	77
Кінець ознакомительного фрагмента.	95

Едгар Аллан По Вбивство на вулиці Морг = The murders in the rue Morgue

Вбивство на вулиці Морг

Метценгерштайн

*Pestis eram vivus – moriens tua mors ero*¹.
Мартин Лютер

Страхіття й фатальності гуляли по світу за всіх часів. Тож навіть називати точно, коли саме діялось те, про що я хочу розповісти! Досить сказати, що в ті дні, про які буде мова, в Угорщині панувала тверда, хоча й прихована віра в доктрини метемпсихозу. Про самі доктрини – тобто про їхню вірогідність чи хибність – я не кажу нічого. Одначе запевняю, що наше невір'я великою мірою (як твердить Лабрюйєр про

---

¹ Живих переслідують пошесті, мертвих – сама смерть (*лат.*).

всі наші незлагоди) «vient de ne pouvoir être seule» ².

Проте в угорських забобонах є моменти, що межують із безглуздям. Погляди їхні – тобто угорців – дуже різняться від їхніх східних джерел. Ось приклад. «Душа, – кажуть вони (далі я захищую слова одного проникливого й тямущого парижанина), – ne demeure qu'une seule fois dans un corps sensible: au reste – un cheval, un chien, un homme même, n'est que la ressemblance peu tangible de ces animaux» ³.

Родини Берліфітцингів і Метценгерштайнів ворогували не одне сторіччя. Ще ніколи не бувало двох таких знаменитих родин, охоплених такою смертельною ворожнечею. Коренів цієї ворожнечі, здається, слід шукати в стародавньому провіщенні: «Високе ім'я зазнає жахливого падіння, коли смертність Метценгерштайнів, ніби вершник над конем, запанує над безсмертністю Берліфітцингів».

Звичайно, в самих цих словах сенсу небагато або й зовсім нема. Але навіть тривіальніші причини – і то не дуже давно – давали поштовх до не менш визначних подій. Крім того, їхні маєтки, що межували один з одним, дуже довго конкурували

---

² Походять від того, що ми не можемо бути самі (фр.). Мерсьє в «L'an deux mille quatre cent quarante» (Утопічний роман «Дві тисячі чотириста сороковий рік» (фр.)) серйозно підтримує доктрину метемпсихозу, а І. Дізраелі каже, що «нема другої системи, такої простої й приступної для розуміння». Полковник Ітен Аллен, «Юнак з зелених гір», теж нібито був серйозним прихильником метемпсихозу (прим. автора).

³ Тільки раз живе в живому тілі: без неї кінь, собака і навіть сама людина – не мають навіть подоби цих тварин (фр.).

в господарських справах.

Близькі сусіди рідко бувають друзями; і мешканці замку Берліфітцингів могли зі своїх високих веж дивитись прямо в вікна палацу Метценгерштайнів. Власне, не та більш ніж феодальна пишнота, яку вони могли там побачити, могла зачіпати вразливість не таких старовинних і не таких багатих Берліфітцингів. Нема нічого дивного в тому, що слова пророцтва, хоча й безглузді, могли посварити дві родини, вже схильні до сварки через кожен вияв спадкової заздрості, а потім підтримувати цю ворожнечу. Провіщення, здавалося, виражало – якщо воно взагалі щось виражало – остаточний тріумф могутнішого роду; і слабкіші, менш впливові Берліфітцинги, звісно, згадували те провіщення з запеклішою ворожістю.

Граф Вільгельм Берліфітцинг, хоча й дуже високого походження, в ту пору, про яку йдеться, був недужий, завжди сонний стариган, не примітний нічим, крім безжальної, закоренілої особистої антипатії до родини суперників – та ще такого палкого захоплення кіньми й полюванням, що ні тілесні недуги, ні похилий вік, ні кваліть розуму не перешкоджали йому щодня віддаватися небезпекам мисливства.

Барон Фрідріх Метценгерштайн, навпаки, був ще не старий. Його батько, міністр Г., помер молодим. Мати, баронеса Марія, невдовзі пішла слідом. Фрідріхові тоді було вісімнадцять років. У місті вісімнадцять років – невеликий термін; але в глушині, та ще в такій розкішній глушині, як ста-

рий великопанський маєток, розмахи маятника мають глибоке значення.

Завдяки якимось незвичайним обставинам, пов'язаним із розпорядженням його батька, молодий барон після батькової смерті негайно вступив у володіння величезним багатством.

Жоден угорський вельможа ще не володів таким. Замків у нього було без ліку. Найбільший і найрозкішніший був «Палац Метценгерштайнів». Точні межі його маєтностей ніколи не були визначені; але найбільший із парків мав п'ятдесят миль в обводі.

Коли таке незрівнянне багатство успадкував такий молодий господар, та ще з добре відомою всім удачею, в товаристві не виникло великих сумнівів щодо того, як він тепер житиме й поводитиметься. І справді, за три дні спадкоємець перевершив у своїй розперезаності сподівання всіх його найпалкіших поклонників. Ганебне гультайство, кричуща розпуста, нечувані жорстокості дуже швидко показали його тремтячим васалам, що ніяка їхня запобігливість і покора, ніякі уколи його власного сумління ніколи не дадуть їм бодай найменшої безпеки від безжальних пазурів цього Калігули в мініатюрі. На четверту ніч коло замку Берліфітцингів загорілися стайні; й одностайна думка всіх сусідів додала злочинний підпал до вже й так жахливого списку баронових паскудств і неподобств.

Але під час метушні, спричиненої цією пригодою, молодий магнат сидів неначе в глибокій задумі, самотньо, в ве-

личезній горішній залі палацу Метценгерштайнів. На розкішних, хоча й трохи вицвілих шпалерах, що похмуро звисали зі стін, були зображені примарні величні постаті тисячі вельможних предків. *Ось тут* – прелати, магнати церкви в пишних ризах по-дружньому сидять перед самодержцем та можновладцями, накладають вето на примхи того чи того державця, опановують словами папської зверхності бунтівничий скіпетр князя тьми.

Он там – темні високі постаті князів Метценгерштайнів на м'язистих бойових конях перестрибують через полеглих ворогів, і їхні грізні обличчя жахають найтвердіші серця; *а тут*, знов же, знадливі, по-лебединому граційні постаті дам минулих віків плинуть у фігурах примарного танцю під звуки уявної музики.

Та поки барон прислухався – чи вдавав, ніби прислухається, – до чимраз гучнішого гамору біля берліфітцингівських стаєнь, а може, надумував якийсь новий, іще зухваліший чин, очі його не відривались від витканого на шпалерах велетенського, неприродної масті коня, що нібито належав сарацинові, пращурові ворожого роду. Сам кінь на передньому плані тканой картини стояв нерухомо, як статуя, а позаду нього вибитий із сідла вершник його гинув від Метценгерштайнового кинджала.

Коли Фрідріх помітив, на що він несвідомо спрямував свій погляд, уста його скривила сатанинська усмішка. Але він не відвів погляду. Навпаки, він не міг зрозуміти гнітючої

тривоги, що каменем придавила всі його чуття. Насилу-насилу він примирих свої незв'язні, маячні почування з певністю того, що він не спить. Що довше він дивився, то нав'язливіші були чари – і то неймовірнішим здавалося, що він зможе відірвати погляд від тих шпалерів. Але гамір надворі нараз іще погучнішав і барон раптовим зусиллям перевів свою увагу на червонясте світло, що його кидала пожежа в стайнях на вікна зали.

Але той порух був тільки миттєвий; баронів погляд машинально вернувся до стіни. Як же здивувався й жахнувся барон, побачивши, що кінь на шпалерах за ту мить повернув голову! Шия огиря, перше вигнута дугою, ніби він скорботно схилявся над безвладним тілом свого пана, тепер була витягнена прямо на барона. Очі, доти не видні, тепер мали завзятий, чисто людський вираз, вони блищали незвичайним вогнистим блиском, а відтягнені губи оголювали жахливо вискалені, ніби в людського черепа, зуби.

Приголомшений жахом, молодий магнат поточився до дверей. А коли розчинив їх, спалах червоного сяйва, ринувши в залу, відкинув чітко окреслену баронову тінь на тремтячі шпалери, і барон здригнувся, помітивши, що та тінь, коли він переступав поріг, точно збіглася з обрисами безжального переможця – вбивці сарацина Берліфітцинга.

Тікаючи від гнітючого видовища, молодий магнат вибіг надвір, на повітря. Коло парадної брами палацу він побачив трьох конюхів, що на превелику силу, ризикуючи життям,

струмували велетенського вогненно-червоного огиря, який несамовито рвався з їхніх рук.

– Чий це кінь? Де ви його взяли? – спитав юнак сердитим хрипким голосом, ураз помітивши, що таємничий огир на шпалерах у залі – точна копія розлюченого коня перед його очима.

– Ваш, пане! – відповів один з конюхів. – Бо більш ніхто до нього не признається. Ми його спіймали – він летів, аж паруючи й пінячись із люті, від стаєнь берліфїтцингівського замку, що ото горять.

Ми подумали, що це графський кінь із їхнього чужоземного табуна, що він вирвався й утік. Відвели його туди, а там конюхи кажуть, що не їхній, що в них такого не було. Дивне діло, бо він напевне вирвався з вогню – он як пообсмалюваний!

– А на лобі тавро – літери В. Ф. Б., – озвався другий конюх. – Це ж, напевне, означає «Вільгельм фон Берліфїтцинг», але там у замку всі водно кажуть, що ніколи не бачили такого.

– Справді диво дивне! – промовив молодик замислено, явно не усвідомлюючи як слід, що він каже. – Правда ваша, дивний кінь, надзвичайний кінь!.. Хоча, як ви слушно кажете, непевної й невгамовної вдачі... А втім, хай буде мій, – хвильку помовчавши, додав він. – Може, такий їздець, як Фрїдріх фон Метценгерштайн, приборкає навіть чорта з берліфїтцингівських стаєнь.

– Помиляєтесь, пане! Цей кінь, як ми вже сказали, не з графських стаєнь. Якби воно так було, то хіба б таки ми привели його перед ваші очі?

– Теж правда, – сухо потвердив барон; і в ту ж мить із палацу прожогом вибіг паж-постільничий, червоний на лиці. Підбігши до барона, він шепнув йому на вухо, що в горішній залі раптом зник невеликий шматок шпалерів; далі він розповів, як сталось це диво, в усіх подробицях, аж до найменших, але говорив так тихо, що конюхи не почули нічого й не вдовольнили розпаленої в них цікавості.

Молодого барона Фрідріха, що слухав цю розповідь, неначе шарпали різні почуття.

Але скоро він опанував себе, і на його обличчі проступив вираз злісної рішучості. Він владно наказав, щоб горішню залу негайно замкнули, а ключа принесли йому в руки.

– Ви чули, що старий Берліфїтцинг, той завзятий мисливець, загинув? – спитав у барона один із його васалів, коли паж пішов, а могутній огир, якого вельможа визнав своїм, вирвавшись, побіг із подвоєною люттю довгою алеєю, що вела від палацу до метценгерштайнівських стаєнь.

– Ні! – відказав барон, рвучко обернувшись до васала. – Загинув, кажеш?

– Щира правда, пане мій, і для вас, ваша вельможносте, ця новина, гадаю, навряд чи неприємна.

По бароновому обличчю промайнула усмішка.

– Як він загинув?

– Рвався врятувати з вогню найкращих мисливських коней, та там і згорів.

– О-це та-а-ак! – протяг барон, ніби йому повільно, поступово відкривалась якась разюча правда.

– Оце так, – підтвердив васал.

– Страхіття! – незворушно промовив молодик і спокійно рушив до палацу.

Від цього дня в поведінці гультяя-барона Фрідріха фон Метценгерштайна настала помітна зміна. Його поводження не збігалось з тим, чого від нього чекали, й геть розходилося з надіями багатьох матусь, що мали дочок-відданиць; а його звички й манери ще рідше, ніж доти, узгоджувалися зі звичками та манерами довколишнього панства. Його ніколи не бачили за межами власних володінь, і у своїх широких товариських колах він не мав жодного товариша – хіба що отой дивний норовистий вогненно-червоний кінь, що на ньому барон відтоді весь час їздив, мав якесь таємниче право називатись його другом.

Однак численні запрошення від сусідів надходили ще довго: «Чи не вшанує барон своєю присутністю наше свято?», «Чи не приїде барон пополювати з нами на вепра?» Відповіді були гордовиті й лаконічні: «Метценгерштайн не полює», «Метценгерштайн не приїде».

Владне магнатство не могло терпіти таких постійних образ. Запрошення стали холодніші, почали надходити рідше, а врешті зовсім припинились. Від удови нещасливого гра-

фа Берліфїтцинга навіть почули таке висловлене сподівання: «Може, баронові доведеться сидіти вдома, коли він цього не хотітиме, якщо вже йому не до смаку товариство рівних йому; або їздити верхи, коли він цього не хотітиме, якщо вже він віддає перевагу товариству коня». Звичайно, це був украй дурний вибух спадкової ущипливості, він тільки показував, якими навдивовижу беззмістовними можуть бути наші слова, коли ми захочемо виявити незвичайне завзяття.

Одначе люди милосердні приписували зміну в поведінці молодого магната цілком природній синівській тузі після втрати батька й матері, – щоправда, забуваючи, як шалено й невгамовно поводився він перші дні після цієї втрати. А втім, були й такі, що вбачали тут просто непомірну пиху. Ще інші (поміж якими слід згадати фамільного лікаря) рішуче говорили про хворобливу меланхолію, про спадкове нездоров'я; а серед більшості ходили більш двозначні туманні натяки.

Справді, неприродна баронова любов до недавно набутого коня – любов, яку неначе тільки підсилювали все нові й нові вияви лютої, демонічної натури огиря, – помалу в очах усіх розсудливих людей прибрала рис огидної, неприродної пристрасті.

В опівденному світлі й у мертві нічні години, у хворобі й у здоров'ї, в затишші й у бурі молодий Метценгерштайн був наче прикутий до сідла велетня-коня, чия вгамована норовистість так добре відповідала власній юнаковій вдачі. Крім то-

го, були деякі обставини, що в сполученні з недавніми подіями надавали якогось надлюдського, грізного характеру цій манії вершника і властивостям коня. Та відстань, яку огир перелітав одним стрибком, старанно вимірювалась, і виявилося, що вона набагато, дивовижно перевершує найсміливіші передбачення найбуйнішої уяви. Крім того, барон не придумав коневі ніякого назвиська, хоча доти всі його коні такі назвиська мали. І стайню для нього влаштували віддалеки від інших, а доглядати коня, чистити його тощо не важився ніхто, крім самого господаря, ба навіть заходити до його стайні не смів більш ніхто. Відзначено також, що ті троє конюхів, котрі спіймали огиря, як він тікав з пожежі в маєтку Берліфтіцингів, хоча й зуміли спіймати його за гнuzдечку з вудилами, але жоден із них не міг із певністю сказати про себе, що він – чи то під час тієї небезпечної ловитви, чи то згодом – доторкнувся до коня рукою. Хоча приклади незвичайної розумності в поведінці благородної, сміливої тварини й не слід вважати здатними викликати невиправдану увагу, та все ж були й такі обставини, які мимохіть змушували замислитися найнедовірливіших і найбайдужіших людей; і кажуть, що були хвилини, коли кінь змушував юрбу цікавих, які обступали його, перелякано сахатись – так грізно й значуще тупав він копитами. Навіть сам молодий Метценгерштайн не раз бліднув і нітився від його швидкого, запитливого, майже людського погляду.

Та серед усього оточення молодого барона жодна душа

не сумнівалася в незвичайній, палкій прихильності молодого магната до цього коня з його вогненным темпераментом; жодна душа, крім хіба одного нікчемного, недолугого пажа, чия потворність відштовхувала всіх і на чию думку ніхто ніколи не вважав. Він (якщо його думки взагалі варті згадки) мав зухвальство твердити, ніби їхній пан ні разу не скочив у сідло без несвідомого, майже непомітного дрожу, а коли вертався із щоденної далекої проїздки, обличчя його щоразу бувало спотворене виразом якогось злостивого тріумфу.

Одної буряної ночі Метценгерштайн прокинувся з тяжкого сну, спустився, ніби сновидя, надвір, поспіхом сів на коня й помчав у лісові хащі. Така звичайна подія не збудила великої уваги, але челядь дожидала його повернення в гнітючій тривозі. Аж ось, за якусь годину, грізні й величні мури палацу Метценгерштайнів затріщали й задвигтіли під навалою суцільної стіни блідого невтримного вогню.

Коли той вогонь побачили, він уже розгорівся так, що будь-які спроби врятувати бодай частину будівлі були очевидячки марні, і приголомшені сусіди нерухомо стояли в мовчазному, трохи не скрушному подиві.

Та скоро нове страхітливе з'явисько прикувало увагу людей і показало, наскільки сильніше хвилювання пробуджує в юрбі видовище людської загибелі, ніж найстрашніші катастрофи з неживими речами.

Довгою алеєю старих дубів, що вела від лісу до парадної брами палацу Метценгерштайнів, мчав кінь з розшарпанним

простоволосим вершником, мчав швидше й рвучкіше, ніж сам Демон Бурі.

Добре видно було, що верхівець зовсім не володіє своїм конем. Мука на його обличчі, конвульсивні рухи тіла виказували надлюдські зусилля; але жодного звуку, крім одного-єдиного скрику, не вирвалося з його губів, попрокушуваних у нападах смертельного страху. Мить – стукіт копит прорвався різко, твердо крізь рев полум'я та завивання вітру; ще мить – одним стрибком перелетівши браму та рів, огир злетів високо угору по вже хитких сходах палацу і разом з вершником зник серед круговерті вогненних вихорів.

Лють бурі зразу вщухла, і настала понура тиша. Біле полум'я ще огортало палац ніби саваном і, струмуючи в височінь у тихому повітрі, розливало далеко навкруги якесь надприродне сяйво. А з важкої хмари диму над мурами утворилася виразна велетенська подоба – *коня*.

Береніка

*Dicebant mihi sodales, si sepulchrum amicae
visitarem, curas meas aliquantulum fore levatas*⁴.

Saadi

Нещастя багатоліке. Підступність земного життя різноманітна. Вона сягає через широкий обрій, як райдуга, й відтінки її так само численні, як відтінки цієї арки, – і не менш виразні, хоча й так само приглушені. Сягає через широкий обрій, як веселка! Як це вийшло, що з краси я вивів образ бридоти? З обіцянки спокою – подобу скорботи? Але ж як у етиці зло є наслідком добра, так у житті з радості народжується туга. Навіть спомини про минулі радощі обертаються сьогодні тугою, а муки, які ми терпимо сьогодні, походять від тих радощів, які б *могли бути*.

Охрещено мене Егеєм; прізвища свого я не скажу. Одначе в усій країні нема замків стародавніших, ніж моя похмура, сіра спадкова резиденція. Наш рід називали поріддям мрійників, – і в багатьох разючих подробицях – у всьому характері родової оселі, у фресках парадної зали, в шпалерах спальень, в різьбленні на декотрих пілонах зброярні, але особливо в галереї старовинних картин, у оздобленні книгозбірні й,

---

⁴ Казали мені товариші, що той, хто провідує могили друзів, трохи полегшує свій клопіт (*лат.*).

нарешті, у вельми незвичайному доборі книжок – ми знайдемо більш ніж достатнє потвердження цієї гадки.

Спогади з перших років дитинства пов'язані у мене саме з цією книгозбірнею та з томами в ній – хоча про них я більш не говоритиму. Там померла моя мати. Там народився я. Але сказати, ніби я доти не жив, – це будуть пусті слова. Ніби душа моя не жила доти. Ви не згодні? Не будемо сперечатися. Сам я переконаний, але не хочу переконувати нікого.

Одначе існує спогад про якісь ефірні образи – про очі, одухотворені й промовисті; про звуки, мелодійні, але сумні, – спогад, що не дається забути; пам'ять – наче тінь: невиразна, змінна, невизначена, нестала. І так само, як тіні, її не можна позбутися, поки існує сонячне світло моєї свідомості.

У тій кімнаті я народився. Ніби прокинувся з довгої ночі, яка здавалась – але не була – небуттям, і вмить опинився у справдешній країні чарів, у палаці уяви, у хащах монастирської мислі та ерудиції; тож не дивно, що я розглядав усе довкола себе зчудованими й жадібними очима і дитинство моє протекло серед книжок, а юність розтратилася на мрії. Але справді дивно, що так минули роки і розквіт віку ще застав мене в батьківському домі, дивно, що самі джерела мого життя так застоялись, дивно, що мої повсякденні думки попливли ніби задом наперед. Справжній світ я сприймав, як видіння, й навпаки, маячні уявлення країни мрій стали для мене не те що канвою повсякденного життя, а напrawdę самим життям, єдино реальним.

Ми з Беренікою були двоюрідні й росли у покоях дому моїх батьків. Та росли ми не однаково: я був хоровитий, за-топлений у похмурість, а вона – жвава, граційна, переповне-на снагою; вона гасала по узгір'ях, а я гибів над книжками, як чернець; моє життя було зосереджене у власному серці, тілом і душею віддане вкрай напруженим і болючим розду-мам; вона безтурботно пурхала по світу, й гадки не маючи про тіні на її шляху, про безмовний лет годин на їхніх кру-тих крилах...

«Береніка! – я вигукую її ім'я. – Береніка!» – і з сірих руїн пам'яті на той поклик тиснеться тисячоголова юрба спо-минів. Її образ постає переді мною, як живий, ніби в ті юні дні, коли вона була легковажна й весела! Ох, яка пишна й химерна краса! О, сільфіда серед чагарів Арнгейма! О, на-яда серед його джерел! А далі – далі тільки таємниця й жах, та ще повість, якої не слід би оповідати. Недуга – фатальна недуга впала на її тіло, мов смерч; і саме тоді, коли я задив-лявся на неї, над нею пролетів дух переміни, пройняв усю її свідомість, усі звички, її вдачу, а що найпідступніше й най-жахливіше – ніби скаламутив саме її єство. Горе! Руйнівник надлетів і відлетів, а жертва – де ж вона? Я не впізнавав її! Я не впізнавав у ній Береніки!

Серед цілої низки недуг, спричинених тією першою, фа-тальною, що викликала таку жахливу зміну в душевному й фізичному стані моєї кузини, слід згадати як найтяжчу і най-невідчепнішу своєю природою своєрідну епілепсію, напади

якої часто закінчувалися станом трансу – трансу, дуже схожого на цілковиту непритомність. А виходила вона з того стану здебільшого враз. Тим часом мій власний розлад – а мені сказано, що це слід називати саме розладом, – швидко тяжчав і врешті набув нової, дивовижної форми, схожої на мономанію, наростаючи щодня й щохвилини, і врешті набув наді мною якоїсь незбагненої влади. Ця мономанія, коли вже так її називати, полягала у хворобливій збудливості тих властивостей розуму, які в метафізичній науці іменуються *увагою*.

Цілком можливо, що я висловлююсь не зовсім зрозуміло; та я справді боюся, що нема ніякого способу передати пересічному читачеві точне уявлення про ту нервову *інтенсивність інтересу*, з якою в моєму випадку сили мислення (щоб не вдаватися до сухих термінів) захоплювались і поринали в споглядання найбанальніших у світі речей.

Довгі необтяжливі години думати, прикипівши увагою до якогось нікчемного зауваження на берегах сторінки або в самому тексті книжки; або майже весь літній день розглядати химерну тінь, що скісно падає на шпалери чи підлогу; або цілу ніч самозаглиблено споглядати рівний, незмигний площинчик лампи чи жар у каміні; або цілі дні проводити в мріях про пахощі якоїсь квітки; або монотонно повторювати якесь звичайне слово, поки його звук завдяки частому повторенню перестане викликати у свідомості будь-яке конкретне уявлення; або втрачати будь-яке відчуття руху чи фізичного іс-

нування, довго й уперто віддаючись цілковитій нерухомості тіла, – отакі були тільки декотрі з найзвичайніших і найневинніших збочень, викликаних станом мого розуму, аж ніяк не унікальним, але безперечно протипоставленим будь-чому подібному до аналізу чи тлумачення.

Та не зрозумійте мене хибно. Несумірну, глибоку, хворобливу увагу, збуджувану речами нікчемними за своєю природою, не треба плутати з властивою всьому людству схильністю до нескінченних роздумів, особливо прощеною в людях із буйною уявою. То не був навіть, як можна припустити спершу, крайній ступінь, чи то загострення, такої схильності, але риса первісно, суттєво й очевидно відмінна від неї.

У тому випадку мрійник чи то ентузіаст, зацікавившись якоюсь річчю, аж ніяк не нікчемною, непомірно губить саму річ у хащах висновків і припущень щодо неї, аж поки на завершення цих марень наяву, *часто сповнених насолоди*, цілком забуває, ніби губить з очей і забуває *incitamentum*, тобто першопричину своїх роздумів. А в моєму випадку первісний предмет *був неодмінно нікчемний*, хоча завдяки моєму розладнаному внутрішньому зорові набував викривленої, нерельовної ваги. Висновків було не густо, та й ті вперто верталися до первісної теми, як до центру. Роздуми *ніколи* не були втішними; а під кінець такого марення первісна причина зовсім не забувалась, а, навпаки, збуджувала той надприродно перебільшений інтерес, що становить найвиразнішу рису хворобливого розладу. Одне слово, в моєму випад-

ку найбільше напружувались розумові сили, пов'язані, як я вже сказав, з *увагою*, тоді як у мрійника це буває з силами *судження*.

Ті книжки, котрі я читав тоді, коли й не прямо збуджували мій розлад, то все ж, треба зауважити, своєю заснованою на уяві та непослідовності природою ніби відповідали характерним рисам самого розладу. Поміж інших я добре пам'ятаю трактат шляхетного італійця Целія Секунда Куріо «*De Amplitudine Beati Regni Dei*»⁵; великий твір святого Августина «Град Господень»; «*De Carne Christi*»⁶ Тертуліана, в якій одна парадоксальна фраза – «*Mortuus est Dei filius; credibile est quia ineptum est; et sepultus resurrexit; certum est quia impossibile est*»⁷ – поглинала весь мій час протягом кількатижневих упертих і безплідних розмірковувань.

Таким чином видається, що, вибиваний з рівноваги тільки найбуденнішими речами, мій розум скидався на оту згадану Птоломеем Гефестіоном океанську скелю, яка стійко опиралась нападам людської злости і ще шаленішим ударам хвилі та вітрів, а тремтіла тільки від доторку квітки, званої асфоделем. І хоча для поверхової думки може уявлятися, що зміна в *душевному* стані Береніки, спричинена її прикрою недугою, мала б дати мені багато приводів для вправління в ото-

---

⁵ «Про широчінь блаженного Царства Божого» (лат.).

⁶ «Про плоть Христову» (лат.).

⁷ «Помер син Божий; це вірогідне, бо неодоладне; і воскрес із могили; це безпечне, бо неможливе» (лат.).

му напруженому й збоченому роздумуванні, природу якого мені досить важко було пояснити, одначе так не сталося. В ті світлі періоди, коли моя недуга відступала, її нещастя справді завдавало мені болю, і, щиро беручи до серця цілковитий розпад її витонченого, лагідного життя, я, звичайно, часто й скрушно думав про ті дивні причини, що викликали таку несподівану перемену. Але ці роздуми походили не від моєї своєрідної недуги, вони були такі самі, в які за подібних обставин запала б переважна більшість людей. Цілком відповідно до свого власного характеру, моя манія знаходила поживу в менш важливих, але більш разючих змінах, які сталися в *тілесній* подобі Береніки, в незвичайному й жахливому викривленні її зовнішніх рис.

У дні найяскравішого розквіту її незрівнянної вроди я не почував до неї анічогісінько схожого на кохання. В дивній аномальності мого життя почуття мої *ніколи* не походили з серця, *всі* мої пристрасті завжди були чисто розумові. В півмороці світанку, в візерунчастих лісових тінях опівдні, в тиші моєї книгозбірні увечері вона пурхала перед моїми очима, і я бачив її не як живу, животрепетну Береніку, а як Береніку зі сну; не як істоту земну, створену з земного пороху, а як абстракцію такої істоти; не як предмет захоплення, а як об'єкт аналізу; не як предмет любові, а як тему для вкрай складних, хоча й побіжних розважань. А тепер – тепер я здригався в її присутності, бліднув при її наближенні, і все ж, гірко оплакуючи її тілесний занепад, я пригадував, що вона

давно кохає мене. І однієї нещасливої хвилини я заговорив з нею про одруження.

День нашого весілля помалу наближався, і якимось одного зимового дня – одного з тих невчасно теплих тихих і туманних днів, що їх названо колискою Альціони, я сидів (як мені здавалося, сам) у внутрішньому кабінеті книгозбірні. Але, підвівши очі, я побачив, що переді мною стоїть Береніка.

Чи то була моя власна збуджена уява, чи вплив туманної погоди, чи непевний присмерк у кімнаті, чи, може, сірі шати, що сповивали її постать, зробили її обриси такими тремтячими й невиразними? Не знаю. Вона не промовила й слова; а я – я б нізащо у світі не спромігся й на звук. Усього мене пронизав крижаний холод; мене пригнітило почуття нестерпної тривоги; душу мою заповнила жеруща цікавість. Відкинувшись на спинку крісла, я сидів якусь хвилинку не дихаючи й не рухаючись, прикипівши очима до неї. Леле! Вона схудла до краю, і в жодній лінії обрису не проглядало й знаку давньої постаті Береніки. Мій запалений погляд урешті впав на її обличчя.

Чоло було високе, дуже бліде, дивно спокійне; кучері, колись лиснючі, трохи прикривали його й затінювали запалі скроні безліччю дрібненьких завиточків, тепер ясно-жовтих; їхнє фантастичне плетиво дивно контрастувало з меланхолією, що панувала на обличчі.

Очі безживні, без блиску, неначе без зіниць, і я мимоволі втік від їхнього осклілого погляду, перевівши свій на тонкі

зів'ялі губи. Вони розтулились; і в дивно значущій усмішці *зуби* цієї нової Береніки повільно відкрилися моїм очам. Ох, якби з ласки Божої я ніколи не побачив їх – або, побачивши, ту ж мить помер!

Стук дверей вернув мене до тями, і, звівши очі, я побачив, що моя кузина вийшла з кімнати. Та шкода: з мого мозку не вийшла – і не далася вигнати – моторошна біла *примара* її зубів. Жодної цяточки на їхній білості, жодної вади на емалі, жодної щербинки на краях – ось те, що встигло викарбуватися в моїй пам'яті за коротку мить тієї усмішки. *Тепер* я бачив їх іще певніше, ніж *тоді*. Зуби! Зуби! Вони тепер були тут, і там, і повсюди, виразно видні, виразно відчутні, весь час переді мною: довгі, вузькі, надзвичайно білі, між скривленими в усмішці блідими губами, як і в ту мить, коли вони вперше так жахливо постали переді мною. Далі моя *монomanія* розбуялась на повну силу, і я марно боровся проти її дивного, невідпорного впливу. Серед усіх незліченних предметів довколишнього світу я міг думати тільки про зуби. Мене тягло до них несамовите жадання. Всі інші справи, всі розмаїті інтереси поглинула єдина думка про них. Вони – тільки вони видніли перед моїм душевним зором, і вони у своїй унікальній індивідуальності стали суттю мого душевного життя. Я виставляв їх на всяке світло. Я повертав їх на всі боки. Я розглядав усі їхні риси. Я міркував про їхні особливості. Я замислювався про їхню будову. Я скнів думкою на тих змінах, що сталися в них.

Я здригався, надаючи їм в уяві якоїсь розумної й чутливої сили, а також здатності щось виражати навіть без допомоги губів. Слушно сказано колись про мадемуазель Саль: «Que tous ses pas etaient des sentiments»⁸, – а щодо Береніки я багато серйозніше вірив, ніби que tous ses dents etaient des idees! Des idees!⁹ О, в цьому була безглузда думка, що вбивала мене. Des idees! Ось чому я жадав їх так шалено! Я почував, що тільки володіння ними відновить мій спокій, поверне мені розум.

І ось на мене зійшов вечір – потім нічна темрява прийшла й відійшла, і знову настав день, і ось уже морок другої ночі густішав круг мене, а я все сидів нерухомо й самотньо в тій кімнаті, сидів, заглиблений у роздуми, і *примара* зубів виявляла свою жакливу владу, бо в огидній живій виразності плавала переді мною в повітрі кімнати, чи то було там видно, чи темно. Врешті в мої сновиддя ввірвався якийсь крик, ніби крик жаху та відчаю; а трохи згодом загомоніли стурбовані голоси, змішані з тихими стогонами скорботи чи болю. Я підвівся з крісла, розчинив навстіж двері книгозбірні й побачив, що в передпокої стоїть молода служниця, вся в сльозах; вона сказала мені, що Береніки... вже нема! Рано-вранці з нею стався напад епілепсії, а тепер, на схилі дня, для неї вже був готовий могильний склеп, і все було приготоване для похорону.

---

⁸ Що всі її кроки мали в собі щось від почуття (фр.).

⁹ Всі її зуби мали в собі щось від думки. Від думки! (Фр.)

Я вернувся до тями й побачив, що сиджу в книгозбірні – і знову сам. Мені здавалось, ніби я щойно прокинувся з плутаного тривожного сну.

Я знав, що тепер саме північ, і добре усвідомлював, що по заході сонця Береніку поховали. Але що діялось після того, я не мав уявлення, принаймні виразного. Був тільки темний спогад, повний страху – ще страшнішого через невиразність, жаху – ще жахливішого через свою двозначність. То була страшна сторінка в книзі мого життя, вся списана туманними, огидними, нерозбірливими споминами. Я силкувався розшифрувати їх, але марно; і час від часу, мов дух відлетілого звуку, в моїх вухах неначе лунав пронизливий жіночий скрик. Я щось зробив – що ж? Я спитав себе про це вголос, і відлуння від стін кімнати відповіло шепотом: «Що ж?»

На столі поряд зі мною горіла лампа, а коло неї стояла невеличка скринька. В ній не було нічого незвичайного, і я часто бачив її раніше, бо вона належала нашому домашньому лікареві; але як опинилась вона *тут*, на моєму столі, і чому я здригнувся, побачивши її? Цього ніяк не можна було пояснити, і мої очі врешті опустились на сторінки розгорненої книжки, на підкреслену в ній фразу. То були незвичайні, але прості слова поета Сааді: «Dicebant mihi sodales, si sepulchrum amicae visitarem, curas meas aliquantulum fore levatas». Чому ж, коли я перебіг їх, на голові у мене волосся стало дуба, а кров у жилах захолола?

У двері хтось легенько постукав – і, блідий, наче мешканець могили, навшпиньки ввійшов служник. В очах його був нестямний жах, і він звернувся до мене тремтячим, хрипким, дуже тихим голосом.

Що він сказав? Я почув якісь уривки фраз. Він говорив про нестямний крик, що роздер нічну тишу... про те, як зібралася челядь і рушила туди, звідки долетів крик; а потім пронизливо виразним шепотом він розповів про осквернення могили... про спотворене тіло з розповитим саваном... але ще тремтяче... з іще не завмерлим віддихом... *ще живе!..*

Він показав рукою на мій одяг – він був брудний, заляпаний кров'ю. Я мовчав, і він лагідно взяв мене за руку: на ній були відбитки людських зубів. Він звернув мою увагу на якусь річ, приставлену до стіни. Я якусь хвилину дивився на неї: то був заступ. Я скрикнув, кинувся до столу й ухопив скриньку, що стояла на ньому. Але не зміг відчинити її; руки мої тремтіли, скринька вислизнула в мене з рук, важко впала додолу й розбилась; а з неї, торохтячи по підлозі, висипались якісь зуболікарські інструменти, перемішані з тридцятьма двома невеличкими предметами ніби зі слонової кістки, що розприснулися на всі боки.

Трагічне становище. Коса часу

*Що так незмірно надокучило вам,
Прекрасна дамо?
«Колус»*

Був тихий і ясний вечір, коли я вийшла пройтись по слав-
ному місту Едіні. На вулицях панував страшенний гамір і
штовханина. Чоловіки балакали. Жінки кричали. Діти гала-
сували. Свині верещали. А колеса – гуркотіли. Бики – рев-
ли. Корови – мукали. Коні – іржали. Коти – нявчали. Соба-
ки – танцювали. *Танцювали! Чи то ж можливо? Танцювали!*
Гай-гай, подумала я, *для мене* пора танців минула! Так буває
завжди. Цілий рій журливих спогадів прокидається часом у
душі генія й поета-споглядача, особливо генія, рокованого
на безнастанну, постійну і, можна сказати, *тривалу* – так,
тривалу й тривку – гірку, болючу, тривожну – і, хай не боро-
нять мені сказати, – дуже тривожну дію ясного, божествен-
ного, небесного, високого, шляхетного й очисного впливу
того, що по праву можна назвати найзавиднішою, *воістину*
завидною – ні, *преблагороднішою*, найбільш солодко-незем-
ною і, так би мовити, *найзвабливішою* (коли пробачите мені
такий несподіваний вираз) *річчю* в усьому світі (даруй, лю-
бий читачу!). Одначе я дозволила собі захопитись. Кажу ще
раз – у *такій* душі стільки спогадів здатна пробудити будь-
яка марничка! Собаки танцювали! А я – я не могла! Вони

викаблучувались – я плакала. Вони стрибали – я гірко ридала. Зворушлива картина! Освіченому читачеві вона напевне нагадує чудові рядки про загальну відповідальність на початку третього тому класичного китайського роману знаменитого Чай Сам-п'ю.

У моєму самотньому блуканні по місту я мала двох скромних, але відданих супутників. Діана, моя люба пуделиця! Чарівне створіння!

На єдине око її звисав жмуток шерсті, на шиї був прегарно пов'язаний блакитний бант. Діана мала не більше п'яти дюймів зросту, зате голова в неї була трохи більша від тулуба, а хвіст, відрубаний зовсім куцо, надавав цій неабиякій тваринці вигляду ображеної невинності, і тому вона була загальною улюбленицею.

А Помпей, мій негр – любий Помпей! Як мені забути тебе? Я спиралась на Помпееву руку. Зріст його був три фути (я люблю точність), вік – сімдесят, а може, й вісімдесят років. Він був кривоногий і опасистий. Рот його, як і вуха, важко було назвати маленькими. Але зуби його були наче перли, а білки величезних банькатих очей аж свіtilись. Природа не наділила його шиєю, а кісточки (як звичайно в представників його раси) помістила посеред ступні. Одягнений він був навдивовижу просто. Весь його убір складався з десятидюймової нашійної хустки та майже нового сукняного пальта, що належало колись високому й ставному докторові Грошолуппові. То було чудове пальто. Гарно покроєне. Гарно по-

шите. Пальто було майже нове. Помпей притримував його обома руками, щоб воно не впало в багно.

Нас було троє, і двох я вже змалювала. Був ще й третій, і тим третім була я сама. Я – синьйора Псіхея Зенобія. А зовсім не Сюкі Снобс. У мене дуже імпозантна зовнішність. Того дня на мені була малинова атласна сукня й небесно-блакитна арабська мантилья. Сукня була оздоблена зеленими аграфами й сімома вишуканими оборками з жовтогарячих аврикул. Отже, я була третьою.

Була пуделиця. Був Помпей. І була я. Нас було *троє*. Кажуть, що й фурій спершу було тільки три: Мельті, Німі й Геті – Думка, Пам'ять, Цигикалка.

Спираючись на руку галантного Помпея, супроводжувана на пристойній відстані Діаною, я йшла однією з людних і мальовничих вулиць нині спустілої Едіни. Раптом перед моїми очима постала церква – готичний собор, величезний, старовинний, із високим шпилем, що стримів у небо. Що за безумство опанувало мене? Нащо заквапилась я назустріч фатумові? Мене охопило невтримне бажання зійти на запаморочливу височінь і звідти глянути на величезне місто. Двері собору були відчинені, ніби запрошували ввійти. Доля моя була вирішена. Я вступила під похмуре склепіння. Де був мій ангел-охоронець, якщо такі ангели існують? *Якщо!* Коротке, але зловісне слово! Цілий світ таємниць, значень, сумнівів і невідомості міститься у твоїх чотирьох літерах! Я вступила під похмуре склепіння! Я ввійшла, нічого не заче-

пивши своїми жовтогарячими оборками, я пройшла під порталом і опинилась у переддвер'ї храму. Так, кажуть, могутня річка Альфред текла під морським дном, не псуючись і не промокаючи.

Я думала, що сходам не буде кінця. *Кругом!* Так, сходи йшли кругом і вгору, кругом і вгору, кругом і вгору, поки мені й догадливому Помпееві, на якого я спиралася з усією довірливістю першої прихильності, не спало на думку, що верхній кінець цих величезних кручених сходів випадково, а може, й навмисне знято. Я зупинилась передихнути; і тут сталося щось аж надто важливе як у моральному, так і у філософському розумінні, щоб це можна було обминути мовчанкою.

Мені здалось – я навіть була певна й не могла помилитись, бо я вже кілька хвилин уважно й тривожно спостерігала рухи моєї Діани, – ще раз кажу, помилитись я *не могла*, – Діана *зачула пацюка!* Я зразу звернула на це Помпееву увагу, і він... він погодився зі мною. Після цього вже не було жодної розумної підстави для сумніву. Пацюка зачуту – і зачула його Діана. Господи! Я повік не зможу забути гострого хвилювання тої миті. Пацюк! Він був там – тобто був десь там. Діана зачула пацюка. А я – я *не могла!* Отак, кажуть, пруські іриси для декого мають дуже сильний і приємний запах, інші ж його зовсім не відчують.

Ми нарешті подолали сходи, і нам лишилося до верху ще три чи чотири приступки. Ми піднімались далі, і ось лиши-

лася одна приступка. Одна приступка! Який безмір людського щастя або нещастя залежить від однієї приступки у великих сходах людського життя! Я подумала про себе, потім про Помпея, потім про таємничий нез'ясовний фатум, що оточував нас. Я подумала про Помпея – леле, я подумала про любов! Я подумала про свої численні хибні кроки не на ті приступки, що слід; про вже зроблені кроки і про майбутні. Я вирішила бути обачнішою, стриманішою. Я кинула Помпееву руку і без його допомоги зійшла на останню приступку, опинившись у горішньому приміщенні дзвіниці. Діана зразу наздогнала мене. Тільки Помпей лишився позаду. Стоячи на горі, я покликала його до себе. Він простяг до мене руку, але, на лихо, мусив для цього пустити з руки пальто, яке доти міцно тримав.

Невже боги ніколи не покинуть переслідувати нас? Пальто впало, однією ногою Помпей наступив на довгу полу, що волочилась по сходах, спіткнувся й упав – такий наслідок був неминучий. Він упав уперед і своєю проклятою головою з усього розгону штовхнув мене... в груди. І я разом із ним полетіла сторчка на тверду, брудну, огидну підлогу. Але моя відплата була неминуча, раптова й повна. Розлючено захопивши його обома руками за чуприну, я видерла добрячий жмут дрібно-кучерявого чорного волосся і з виразом щонайглибшої зневаги кинула його геть від себе. Жмут упав поміж мотузами від дзвонів і зависнув там. Помпей підвівся безмовно. Але жалібно подивився на мене своїми великими очима

й зітхнув. О боги! Як він зітхнув! Те зітхання запало мені в серце. А те волосся – та повсть! Якби я могла дістати її, я б її обмила сльозами, засвідчуючи свій жаль. Та леле! Я не могла дотягтися до неї. Вона теліпалась між мотуззя від дзвонів, неначе жива. Мені здавалося, що волосини стали дибом від обурення. Отак happydandy Flos Aeris на Яві, як розповідають, цвіте прегарними квітками, які не засихають, навіть коли рослину вирвати з корінням. Тубільці підвішують її на шворці до стелі й цілі роки тішаться чудовими пахощами.

Тепер ми замирились і обоє почали шукати очима вікно, з якого можна б подивитись на місто Едіну. Та вікон не було. Світло проникало до тьмавого приміщення тільки крізь один квадратний отвір з фут завширшки, що був на висоті семи футів від підлоги. Та хіба завзяття щирої душі не переможе всього? Я надумала видертись до того отвору.

Навпроти нього стояла якась кабалістичного вигляду машинерія з безлічі трибків, коліщат та вісьок; із неї вистромлявся надвір, крізь той отвір, залізний стрижень. Між коліщатами й стіною, в якій був отвір, я ледве могла пролізти. Але я відчайдушна й уперта. Я підкликала до себе Помпея.

– Бачиш той отвір, Помпею? Я хочу виглянути в нього. Ти стань під самим отвором, отак. А тепер простягни руку, і я на неї стану – отак. А тепер другою рукою допоможи мені здертись тобі на плечі.

Він зробив усе, як я хотіла, і я, зіп'явшись угору, пересвідчилася, що легко можу просунути в отвір голову. Вигляд був

розкішний. Щось краще годі уявити. Я тільки загаялася трохи, наказуючи Діані сидіти тихо й запевняючи Помпея, що буду обережна й не давитиму йому на плечі надто сильно. Я сказала йому, що буду з ним м'яка – *оссі тандр ке бефстек*¹⁰. Віддавши таким чином належне своєму вірному другові, я ревно заглибилась у споглядання картини, що з такою готовністю простелилась перед моїми очима.

Проте я не стану розводитись на цю тему. Я не описувати міста Едінбурга. Хто ж не бував у місті Едінбурзі! Кожен бував у Едінбурзі – стародавній Едіні. Я обмежуся безпосередніми подробицями своєї прикрої пригоди. Задовольнившись до певної міри своєю цікавістю щодо розмірів, розташування й загального вигляду міста, я знайшла час і на огляд церкви, в якій перебувала, та витонченої архітектури дзвіниці. Я завважила, що отвір, у який я вистромила голову, був на циферблаті величезних дзигарів і з вулиці, напевне, мав вигляд великої дірки для ключа, як то буває у французьких кишенькових годинниках.

Нема сумніву, що призначення його – давати змогу доглядачеві в разі потреби переводити стрілки зсередини. Мене здивувала величина тих стрілок – довша з них була не менш як десять футів завдовжки, а завширшки в найширшому місці дюймів вісім-дев'ять. Видно було, що вони зроблені з міцної сталі й мають гострі краї. Відзначивши ці подробиці й деякі інші, я знову звернула погляд на розкішний краєвид

---

¹⁰ М'яка, як біфштекс (калічена фр.).

унизу й скоро вся поринула в споглядання.

Через кілька хвилин мене пробудив із нього голос Помпея: той сказав, що не може витримати мене довше, і зажадав, щоб я, з ласки своєї, вже злазила. Це було нерозумне прохання, і я так йому й сказала, не шкодуючи слів. Він відповів, явно не зрозумівши мене. Я, звісно, розсердилась і напростець заявила йому, що він дурень, що він допустився «ні-теліги-ні-ції», що думки його не «спиртуалістичні», а слова – «галіматня». Цим він задовольнився, і я вернулась до споглядання.

Після цієї суперечки минуло з півгодини; я весь час самотаглиблено милувалась неземним видовищем унизу, коли враз мене пробудив лагідний доторк чогось холодного до потилиці. Чи варто казати, що я глибоко стривожилась? Я знала, що Помпей у мене під ногами, а Діана, згідно з моїм прямим наказом, сидить на своїх задніх лапах у найдальшому кутку. Що ж це таке? Гай-гай! Я це зрозуміла аж надто швидко. Трохи повернувши голову, я, на свій невимовний жах, побачила, що довга, блискуча, схожа на ятаган хвилинна стрілка дзигарів, рухаючись по циферблату, *опустилась на мою шию.*

Я зрозуміла, що не можна гаяти й миті. Я зразу сіпнулась назад, та було запізно. Ніякої змоги витягти голову з тієї страхітної пастки, в яку я так легко попалась і яка стискала далі так швидко, що від самої думки про те жах брав. Годі уявити мою смертельну тривогу в ту хвилину. Я підняла

руки й з усієї сили спробувала підняти важезну сталеву штабу. З таким самим успіхом я б могла піднімати цілий собор. А стрілка спускалась нижче й нижче, затискала мене дужче й дужче. Я закричала Помпееві, просячи допомоги, але він відказав, що я образила його твердженням, ніби в нього «гола матня». Я верескнула, кличучи Діану, але та відповіла тільки своїм «гав-гав»: мовляв, я ж наказала їй «сидіти в кутку й не ворушитись». Отже, годі було сподіватись рятунку від моїх супутників.

Тим часом важка, жахлива *Коса Часу* (бо тепер я зрозуміла дослівне значення цього риторичного виразу) не зупиняла свого руху – і не збиралась зупиняти. Вона спускалась і спускалась. Вона вже заглибила свій гострий край на цілий дюйм у мою шию, і всі мої чуття потьмарились і затушилились. То мені здавалось, ніби я в Філадельфії зі статечним доктором Грошолуппом, то – в приватній вітальні містера Блеквуда вислуховую його неоціненні настанови. Потім вернулися любі спомини про давніші, кращі часи, і я почала думати про щасливу пору, коли світ не був іще пустелею, а Помпей зовсім не знав жорстокості.

Цокання механізму розважало мене. Я кажу – *розважало*, бо тепер мої почуття наближались до цілковитого щастя, і найменші дрібнички тішили мене. Безупинне «тік-так, тік-так, тік-так» лунало в моїх вухах, як наймелодійніша музика, а часом навіть нагадувало чарівні проповіді доктора Оллапода.

А потім ще великі цифри на циферблаті – який розумний, який же розумний вигляд вони мали! Врешті вони пустились танцювати мазурку, і найдужче мені сподобалось, як танцює цифра V. Вона, очевидно, дістала чудове виховання. В ній не було нічого вульгарного, в руках її – навіть тіні нескромності. Вона виконувала чарівні піруети, крутячись на гострому кінці. Я хотіла було запропонувати їй стільця, бо танець наче втомив її, і тільки тоді цілком усвідомила своє катастрофічне становище. Так, катастрофічне! Стрілка вп'ялась мені в шию вже на два дюйми. Мене проймав гострий біль. Я кликала смерть і у своїх муках мимохіть декламувала вишукані рядки поета Мігеля де Сервантеса:

Ванні Бюрен, тан ескондіда,
Квері но те сенті венні
Полк на пляжі деллі морі,
Номі, торні, дарі, віді!

Та ось насунулось нове страхіття, таке, що могло потрясти найміцніші нерви. Від неблаганного натиску стрілки мої очі почали вилазити з очниць. Поки я задумалась, як же я обходитимусь без них, одне й зовсім вискочило з голови і, скотившись по крутому дахові дзвіниці, впало в ринву, що тяглася понад краєм церковної покрівлі. Сама втрата ока не так дошкулила мені, як той нахабний вираз незалежності й зневаги, з яким воно дивилося на мене зі своєї ринви. Воно лежало там якраз навпроти мого носа, і пихатий вигляд його

був би кумедним, якби не був таким відворотним. Досі на мене ще ніхто так не кліпав і не моргав.

Така поведінка мого ока в ринві не тільки дратувала відвертою нахабністю й безсоромною невдячністю, вона ще була й надзвичайно незручна для мене через ту спорідненість, яку завжди відчувають двоє очей з тієї самої голови, хоч би як далеко одне від одного вони опинились. Тому я теж була хіть-не-хіть змушена кліпати й моргати в такт із тим паскудством, що лежало в мене перед носом. Та скоро мені полегшало, бо друге око теж випало. Падаючи, воно покотилось туди ж, куди й перше (може, порозумілись?). Із ринви вискотились обоє разом, і я, власне, була дуже рада, що спекалась їх.

Стрілка вже врізалась мені в шию на чотири з половиною дюйми, їй лишилось перетнути тільки смужечку шкіри. Мене сповнювало безмежне щастя, бо я відчувала, що не далі як за кілька хвилин буду порятована з цього прикрого становища. І ці сподівання не підвели мене. Точно о п'ятій годині двадцять п'ять хвилин пополудні величезна хвилинна стрілка у своєму страхітливому русі просунулась настільки, що перерізала мою шию до кінця. Мені не жалко було бачити, як голова, що завдавала мені стільки клопоту, врешті розлучилася з тілом. Вона спершу скотилася з вежі, потім на мить затрималась у ринві, а тоді підстрибнула й приземлилась посеред вулиці. Щиро признатися, всі мої почуття тепер мали вкрай дивний – ні, вкрай загадковий, украй несподіваний і

незбагненний характер. Я сприймала все ніби у двох місцях водночас. Головою я думала, що це я, голова, і є справжня синьйора Псіхея Зенобія, і тілом теж думала, що справжня я – це моє тіло.

Аби прояснити ці думки, я сягнула до кишені по табакерку, але, діставши її й спробувавши вжити понюшку її благодійного вмісту, враз пригадала свою дивовижну втрату і кинула табакерку до голови. Та з великою насолодою взяла понюх і вдячно усміхнулася мені. А за хвилину звернулася до мене з промовою, яку я, не маючи вух, не могла розчути до пуття. Проте я збагнула, що її дивує моє бажання жити далі за таких обставин. На закінчення вона зацитувала прекрасні вірші Аріосто:

Іль повер омо ке нон сера корті
Й відважно б'ється тенті ері морті, —

таким чином порівнюючи мене з героєм, який у запалі бою, не помітивши, що його вбито, далі громить ворогів із незломною відвагою. Тепер ніщо не перешкоджало мені злізти додолу, і я так і зробила. Що такого незвичайного побачив Помпей у моїй зовнішності, я так і не зрозуміла. Він роззявив рот від вуха до вуха й заплющив очі так, ніби силкувався повіками роздушити горіхи. Врешті, скинувши пальто, одним стрибком вилетів на сходи й зник. Я жбурнула вслід негідникові гнівні Демосфенові слова:

О'Флегетон, ти кидаєш мене? —

а потім обернулася до мого любенького серденьочка, до одноокої кудлатої Діани. О горе! Яка жахлива картина по-стала перед моїми очима! Чи не пацюка, що шаснув у свою нору, побачила я? Чи ото не кісточки мого ангелочка, жорстоко зжертого потворюю? О боги! І *що* це я бачу – чи то відлітає не дух, не тінь, не привид мого любого щенятка, яке щойно так мило й сумно сиділо в куточку? Та слухайте! Воно озвалося, і це, о небо, слова німецької мови, мови Шіллера:

Унд стабі дук, зо стабі дун,
Дук зі! Дук зі!

Гай-гай! Чи ж не правдиві ці слова?

Коли помру, то знай – помру
За тебе, так, за тебе!

Миле створіння! Воно теж віддало своє життя за мене. Без собаки, без негра, без голови – що тепер лишається від нещасливої синьйори Псіхеї Зенобії? Ох, *нічого. Всьому кінець.*

Не закладайся з чортом на власну голову

Оповідка з мораллю

«Con tal que las costumbres de un autor, – пише дон Томас де Лос Торрес у передмові до своїх «Аматорських віршів», – sean puras y castas, importo muy poco que no sean igualmente severas sus obras», що нашою мовою означає просто: коли моральність автора чиста, не дуже важливо, яка мораль випливає з його книжки. Ми гадаємо, що тепер дон Томас перебуває в чистилищі за це твердження. І з погляду поетичної справедливості найрозумніше було б тримати його там, поки «Аматорські вірші» не перестануть друкуватись або остаточно заляжуть на полицях за браком читачів. Кожен літературний твір повинен мати мораль, і, що істотніше, літературні критики відкрили, що кожен літературний твір таки має мораль. Колись Філіпп Меланхтон написав коментар до «Батрахоміомехії» й довів, що намір автора був збудити відразу до чвар. П'єр Ла-Сен, ступивши трохи далі, показує, що той намір був виховати в молоді помірність у їжі й питті. Так само Якобус Гуго переконав себе, що під постаттю Енея Гомер мав на увазі Жана Кальвіна; під Антіноєм – Мартіна Лютера; під лотофагами – протестантів узагалі; а під гарпіями – голландців. Наші сучасні вчені не менш проникливі. Вони роз-

кривають прихований зміст у «Допотопних людях», притчу в «Паугатані», нові погляди в «Щиглику» і трансценденталізм у «Мізинчику». Одне слово, доведено, що ніхто не може сісти й написати щось без дуже глибокого задуму. Таким чином автори звільняються від великого клопоту. Романістові, наприклад, не треба дбати про мораль у романі. Вона там буде – тобто десь та буде, тож хай та мораль разом з критиками самі дбають про себе.

Коли настане відповідний час, усе, що автор мав на думці й чого він не мав на думці, буде виявлене, і в «Дайелі», і в «Хлопчині з Мену», разом з усім тим, що йому слід було мати на думці, й тим, що він явно хотів мати на думці, – й таким чином у кінці все вийде на яв.

Тому нема ніяких слушних підстав у звинуваченні, висунутому проти мене деякими невігласами – що, мовляв, я не написав жодної моральної оповідки чи, точніше кажучи, оповідки з мораллю. Це не критики, яким судилось вивести мене в люди й *розвинути* мою моральність; ось у чому секрет. Мало-помалу «Північноамериканський щоквартальний трамтарарам» змусить їх соромитися своєї дурості. А тим часом, у робочому порядку, спростовуючи звинувачення проти мене, я пропоную читачам оцю невеселу історію – історію, цілком очевидну мораль якої годі заперечувати, оскільки кожен може прочитати ту мораль, надруковану великими літерами в заголовку. Я покладаюся на такий спосіб – куди мудріший, ніж у Лафонтена та інших, що відкладають

ефект на останню хвилину і таким чином упихають його в самий хвіст своєї байки.

«Defuncti injuriâ ne afficiantur»¹¹, – такий був закон на дванадцяти скрижалях, і «De mortuis nil nisi bonum»¹², – це чудове правило, навіть коли йдеться про метелика «мертва голова». І тому я не маю наміру ганити свого покійного приятеля Тобі Достоббіса. Правда, він був злий як собака і вмер теж по-собачому, але чи винен він був у своїх вадах? Адже їх породив один гандж його матері. Вона сумлінно шмагала свого малого синка, бо, як жінка порядна, всі обов'язки виконувала з радістю, а дітям, як відбивним котлетам чи оливним деревам у сучасній Греції, биття завжди йде на користь.

Але вона, сердешна, була шульгою, а дітей краще не шмагати зовсім, ніж шмагати лівою рукою. Адже земля крутиться справа наліво. І шмагати дитину зліва направо не годиться. Бо коли кожний удар у належному напрямі виганяє з дитини лихі якості, то кожний удар у протилежному напрямі, навпаки, заганяє їх іще глибше. Я часто бував свідком таких езекуцій над Тобі і навіть по тому, як він відбрикується, помічав, що він із дня на день стає чимраз гіршим. І врешті крізь сльози в його очах я побачив, що ніякої надії на виправлення цього урвителя не лишилось; і ось одного дня, коли його налущували так, що він аж почорнів на виду й можна було подумати, ніби це якийсь юний африканець, але

---

¹¹ Мертві не відчувають несправедливості (лат.).

¹² Про мертвих – нічого, крім доброго (лат.).

досягнули цим тільки того, що він почав корчитись, наче в падучій, я не міг більше витримати і, впавши навколішки, на весь голос передрік йому цілковиту згубу.

Справді, ця його рання розбещеність була жахлива. В п'ять місяців він уже міг так розлютуватися, що йому відбирало голос. У шість я заскочив якимось його на тому, що він гриз колоду карт. У сім місяців він набув звички обнімати й цілувати маленьких дівчаток. У вісім місяців він категорично відмовився підписатись під відозвою Товариства тверезості. Отак він місяць за місяцем розбещувався, аж поки, під кінець першого року, не тільки надумав *запустити вуса*, а ще й набув поганої звички лаятись, клясти і з кожної нагоди закладатися на щось.

Через цю останню непуцящу звичку й спостигла врешті Тобі та згуба, яку я передрік йому. Така манера поводитися з літами все дужче вкорінювалася, і, ставши дорослим, він слова не міг вимовити без свого «закладаюсь».

Не те щоб він закладався справді, ні, зайвого наговорювати не буду. То в нього просто була така примовка, і ніякого значення він у неї не вкладав. Просто додавав слівце для більшої виразності, цілком невинно, аби закруглити фразу. Коли він казав «закладаюсь на те й на те», ніхто й гадки не мав приймати той заклад; але я однаково вважав, що мій обов'язок – спиняти його. Звичка ця була непристойна, і я так йому й казав. Вона була вульгарна, так я його переконував. Її не схвалюють у порядному товаристві – я казав це, і то була

чиста правда. Її заборонено постановою Конгресу – кажучи це, я й на думці не мав брехати. Я обурювався – та марно. Я протестував – на вітер. Я просив його – він усміхався. Я благав – він сміявся. Я вичитував йому – він шкірив зуби. Я погрожував – він лаявся. Я стусав його – він кликав поліцію. Я смикав його за ніс – він закладався з чортом на власну голову, що більше я на таке не наважусь.

Бідність була ще одною вадою, яку прикрий фізичний гандж Достоббісової матері прищепив її синові. Він був огидно вбогий, і, мабуть, саме тому його постійні пропозиції закластись рідко виражалися в якихось грошових сумах. Чи варто казати, що ніколи не чув із його вуст такого виразу: «Закладаюсь на долар». Звичайно він казав: «Закладаюсь на що хочете», – а в найкритичніших випадках: «Закладаюся з чортом на власну голову».

Ця остання формула, здавалося, подобалась йому найдужче; можливо, тому, що вона означала найменший ризик. Адже Достоббіс зробився надзвичайно скупим. Якби який чорт погодився на цей заклад, Тобі програв би небагато, бо голова в нього була невелика.

Але це мої власні міркування, і я не певен, чи маю право приписувати їх йому. Та хай там як, а вищезгадані слова лунали з його вуст щодень частіше, хоч як непристойно давати в заклад свою голову замість банкнотів, але схиблений розум мого приятеля неспроможен був цього зрозуміти. Зрештою він облишив усі інші форми закладу і цілком пе-

рейшов на одну: «Закладаюся з чортом на власну голову», – і то так уперто і віддано, що це мене й дивувало, й дратувало. Мене завжди дратує те, чого я не можу з'ясувати. Загадки змушують людину думати, а це шкодить здоров'ю. Правду кажучи, в самому вигляді, з яким містер Достоббіс вимовляв свою непристойну формулу – в манері виголошувати її, – було щось таке, що спочатку інтригувало мене, а потім почало гнітити: щось таке, що, не знаходячи в цю хвилину відповіднішого слова, дозвольте мені назвати *чудернацьким*; містер Кольридж, певне, назвав би його містичним, містер Кант – пантеїстичним, містер Карлейль – химеристичним, а містер Емерсон – суперказуїстичним. І воно почало мені не подобатись. Душа містера Достоббіса опинилась у небезпечному становищі. Я вирішив пустити в хід усю свою красномовність, аби врятувати її. Я заприсягся прислужитись йому, як святий Патрік у одній ірландській хроніці нібито прислужився жабі – «пробудив у ній почуття реальності», каже хроніка. І негайно взявся до діла. Я ще раз почав переконувати його, зібравши всю свою снагу й красномовність для останньої спроби.

Коли я докінчив своє казання, містер Достоббіс повівся вкрай двозначно. Якусь хвилину він мовчав, тільки допитливо дивився мені в обличчя.

Потім нахилив голову набік і звів брови аж на лоба. Потім розвів руки долонями вперед і здвигнув плечима. Потім покліпав правим оком. Потім зробив те саме лівим. Потім

дуже щільно заплющив обидва ока. Потім розплющив їх так широко, аж я по-справжньому злякався, що з цього вийде. А потім, притиснувши великим пальцем носа, визнав за доречне виконати рештою пальців якийсь рух, що його важко описати. Нарешті, сплівши руки на грудях, він зласкавився на відповідь.

Я можу пригадати тільки головні тези його мови. Що він, мовляв, був би дуже вдячний мені, якби я припнув язика. Ніякі мої поради йому не потрібні. Йому огидні мої інсинуації. Він уже не дитина й сам може подбати про себе. Невже я думаю, що він і досі маленький Достоббіс? Може, я йому не подобаюсь як людина? Може, я хотів образити його? Чи я не дурень? І чи знає моя матінка, що я не сиджу вдома? Це він питає, сподіваючись, що я не збрешу, і він зможе повестися згідно з моєю відповіддю. І ще раз він наполегливо спитав, чи знає моя мати, що я не вдома. Тоді сказав: моє збентеження мене виказує, і він ладен закластися з чортом на власну голову, що вона не знає.

Містер Достоббіс не став чекати, поки я відповім. Він крутнувся на підборах і вийшов із украй несолідною поквапністю, зоставивши мене самого. Я навіть зрадив. Бо він прикро вразив мене. Я навіть розсердився. Я навіть міг би спіймати його на слові завдяки тому образливому для мене закладові. Я міг би виграти для Ворога роду людського маленьку голівку містера Достоббіса: річ-бо в тому, що моя матуся дуже добре знала про мою тимчасову відсутність удома. Але

«Khoda shefa midêhed» – «небеса дають полегкість», як висловлюються мусульмани, коли їм наступити на пальці.

Мене ображено тоді, коли я виконував свій обов'язок, і я мужньо стерпів образу. Одначе тепер мені здавалося, що я зробив для цього нікчемного суб'єкта все, чого лишень можна вимагати від мене, тож я вирішив більш не турбувати його своїми порадами, а полишити його на власний розум і сумління. Та хоч я відтоді й утримувався давати йому поради, але зовсім зректись його товариства не міг. Я навіть ладен був ставитись поблажливо до деяких менш неприємних нахилів його; а бувало, навіть хвалив декотрі з його лихих жартиків, як ото епікурейці хвалять гірчицю – зі слізьми на очах, так бо смутили мене його злостиві балачки.

Одного дня ми прогулювалися вдвох, пліч-о-пліч, і дійшли до річки. На річці був місток, і ми вирішили перейти по ньому. Міст був критий, для захисту від непогоди, і в критому ході з нечисленними вікнами було досить темно, аж моторошно. Коли ми ввійшли туди, різкий перехід від сонячного сьайва надворі до півмороку тяжко пригнітив мене. А сердезі Достоббісові хоч би що – він тільки сказав: «Закладаюся з чортом на власну голову, що ти скис».

А він чогось був у надзвичайно добромому настрої. Він був такий жвавий, що в мене зродились бозна-які лихі підозри. Цілком можливо, що він заслаб на трансценденталізм. Правда, я не досить обізнаний на діагностиці цієї недуги, щоб твердити категорично; і, на жаль, при тому не було нікого з

моїх приятелів із «Щоденника». І все ж я повірив у це, бо мого друга очевидячки посів дух якогось похмурого блазентства, що примушував його клеїти з себе дурня.

Він весь час то вихилявся всім тілом, то підстрибував, обминаючи все, що траплялося на дорозі, то вигукував, то шепотів якісь гучні слова й тихі слівця, хоч вираз обличчя його весь час лишався поважний чи навіть суворий. Я не знав, що мені робити – чи стусонути його, чи пожаліти. Врешті, пройшовши майже весь міст, ми зупинилися перед досить високим турнікетом. Я спокійно пройшов його, штовхнувши раменом, як звичайно. Але містерові Достоббісу такий спосіб не підходив. Він захотів перестрибнути через турнікет і сказав, що й обкрутнеться в повітрі. Щиро кажучи, я не повірив, що він на це спроможеться. Найкращим майстром таких стрибків із крутінням був мій приятель містер Карлайль, але й він би був тут нічого не втнув, тому я був певен, що нічого не вийде і в Тобі Достоббіса. Тому я почав доводити йому, що він просто хвалько і не зможе цього зробити. Згодом я гірко пошкодував за своїми словами – бо він зразу ж запропонував *закластися з чортом на власну голову*, що таки зможе.

Попри давню свою постанову, я вже хотів був дорікнути йому за ці блюзнірські слова, коли раптом почув, що біля мого ліктя наче щось тихенько кахикнуло, немовби сказало: «Кахи!» Я здригнувся й здивовано оглянувся круг себе. Погляд мій нарешті впав на закуток у конструкціях мо-

сту, де притулився якийсь низенький літній добродій вельми поважного вигляду. Годі було придумати щось більш гідне шаноби, ніж уся його постать; бо він мав на собі не тільки пристойне чорне вбрання, а й бездоганно свіжу сорочку з комірцем, акуратно відігнутих униз, на білу краватку; а волосся на голові було розчесане на проділ рівно посередині, наче у дівчини.

Руки він задумливо склав на животі, а очі закотив під лоба. Придивившись пильніше, я побачив, що його штани прикриті чорним шовковим фартухом, і це мене вкрай здивувало. Та перше ніж я встиг спитати його про цю дивну річ, він перебив мене, знову кахикнувши: «Кахи!»

На це я не знайшов готової відповіді. Власне, що взагалі можна відповісти на таку лаконічну репліку? Я пам'ятаю навіть, що «Квартальний огляд» лишив без відповіді зауваження: «Пхе!» Тому я не соромлюся признатись, що звернувся за підтримкою до містера Достоббіса.

– Достоббісе! – сказав я. – Ти що, не чуєш, що отой добродій каже: «Кахи!»?

Звертаючись до приятеля, я подивився на нього вельми суворо; бо, правду кажучи, я був тяжко розгублений, а коли ви дуже розгублені, треба насупити брови й дивитись люто: інакше ви напевне скидатиметесь на дурня.

– Достоббісе! – гукнув я, і це прозвучало наче лайка, хоча я нічого такого й на думці не мав. – Достоббісе! Он той добродій каже: «Кахи!»

Я не збираюся запевняти, ніби ці мої слова відзначались глибиною; я й сам не вважаю їх дуже глибокими. Але я помітив, що ефект наших слів не завжди буває пропорційний їхній вазі у наших власних очах; і якби я пожбурих у містера Достоббіса найновітнішу бомбу або вдарив його по голові «Поетами та поезією Америки», навряд чи він був би вражений дужче, ніж цими простими словами: «Достоббісе! Ти що, не чуєш, що он той добродій каже: «Кахи!»?»

– Та невже? – видихнув він нарешті, побліднувши, як стіна, тоді почервонівши, мов буряк.

– Ти певен, що він сказав саме це? Ну, та хай там як, а відступати мені не годиться. Що ж, коли так, то – *кахи!*

Тоді низенький літній добродій видимо зрадив – Бог святий знає чому. Він виступив зі свого закутка, пришкутильгав до нас із приязною міною, захопив Достоббіса за руку й потиснув її з виглядом такої щирої зичливості, що годі й уявити щирішу.

– Я цілком певен, що ти виграєш, Достоббісе, – сказав він, якнайприязніше всміхаючись. – Але задля чистої формальності треба зробити спробу.

– Кахи! – кахикнув мій приятель, скинув куртку, підперезав хусточкою стан, скорчив чудернацьку гримасу, закотивши очі під лоба і опустивши куточки губів. – Кахи!

Тоді, помовчавши, ще раз кахикнув, і більше я не почув від нього жодного слова. «Ага! – подумав я, хоча вголос не сказав нічого. – Це дуже дивне діло, що Тобі Достоббіс став

такий мовчазний. Напевне, тому, що минулого разу був надто балакучий. Одні крайнощі призводять до інших. Чи забув він усі ті недоладні запитання, що ними обсіпав мене тоді, коли я востаннє вичитував йому? Та хай там як, а від трансценденталізму він вилікувався».

– Кахи! – знов кахикнув Тобі, немов прочитавши мої думки; а вигляд у нього був такий, як у замріяної старої овечки.

А літній добродій узяв його під руку й відвів на кілька кроків у глиб критого мосту, далі від турнікета.

– Друже мій, – сказав він, – щоб усе було по-чесному, я дозволю вам розігнатися з оцього ось місця.

Почекайте тут, поки я відійду до турнікета, щоб дивитись, як ви стрибатимете гарненько, трансцендентально, й не прогавити жодного вашого руху. Це, звісно, чиста формальність. Я скажу: «раз, два, три – бігом!» По слові «бігом» рушайте. – Він став коло турнікета, постояв хвилюку ніби в глибокій задумі, потім *звів очі вгору* і, як мені здалося, ледь помітно всміхнувся, підтяг поворозки фартуха, довгим поглядом окинув Достоббіса і нарешті, як було умовлено, скомадував:

– Раз, два, три – бігом!

Зразу по слові «бігом» мій сердешний приятель прожогом кинувся вперед. Стиль бігу був не дуже вишуканий, як у містера Лорда, але й не дуже незграбний, як у оглядачів містера Лорда, але загалом я був певен, що він упорається. А що як ні? Ось де головне питання: що як ні? «Яке право, –

сказав я, – має цей старий добродій примушувати іншу людину стрибати? Цей старий недоросток – хто він такий? Коли він попросить *мене* стрибнути, я не послухаюсь нізащо, бо *що це за чорт?*» Міст, як я вже сказав, був критий, і то на краю чудернацький манір, тож у ньому завжди була дуже гучна луна, але я цього ніколи не помічав так виразно, як тоді, коли вимовив оці останні четверо слів.

Але те, що я сказав, чи почув, чи подумав, зайняло тільки одну мить. Менш як через п'ять секунд після старту мій сердешний Тобі стрибнув. Я бачив, що біжить він дуже швидко, і від підлоги відштовхнувся він чудово, виробляючи ногами в леті всякі викрутаси. Я побачив його високо в повітрі; він знаменито крутнувся круг себе над самим центром турнікета, і я, звичайно, дуже здивувався, що він чомусь не летить далі.

Та весь стрибок тривав одну мить, і не встиг я про це як слід замислитись, а містер Достоббіс уже гепнувся спиною на поміст по той самий бік турнікета, з якого він стрибав. І в ту ж мить я побачив, що літній добродій щодуху шкутильгає геть, піймавши в підібраний фартух якийсь предмет, що впав із мороку під дахом над самим турнікетом. Усе це вкрай здивувало мене, але роздумувати було ніколи, бо містер Достоббіс лежав напрочуд тихо, тож я вирішив, що він дуже забився і треба йому допомогти. Підбігши до нього, я пересвідчився, що він і справді зазнав дуже серйозного удару. Річ у тому, що десь поділась його голова, і хоч скільки я шукав, та знайти

її не зміг, тож і вирішив віднести його додому та послати по гомеопатів. А тоді в мене майнула одна думка, і я кинувся до одного найближчого вікна на мосту. І мені відкрилася сумна правда. На якихось п'ять футів над вершком турнікета, впоперек мосту, скріплюючи крокви накриття, тяглась пласка залізна штаба, покладена лежма; такі штаби скріплювали все покриття мосту. Очевидно, об гостре ребро цієї штаби й ударився шиєю мій нещасливий товариш.

Він не пережив цієї жахливої втрати. Гомеопати не дали йому досить малої дози ліків, а те, що вони дали, він відмовився приймати. Отож урешті йому стало зовсім зле і він помер – на науку всім непутящим людям. Я зросив його могилу своїми сльозами, наніс *штабу* зліва на його родинний герб, а рахунок за дуже помірні витрати на похорон послав трансценденталістам. Негідники відмовились платити, тому я зразу відкопав містера Достоббіса і продав на собачий харч.

Поховані живцем

Є теми, сповнені гіпнотичного інтересу, але занадто жакливі, аби стати законним набутком літератури. Звичайному романістові слід уникати їх, коли він не хоче уразити читача або збудити в ньому нехіть. Їх годиться зачіпати тільки тоді, коли вони підперті й освячені суворістю і величчю істини. Так, наприклад, нас проймає «солодка мука», коли ми читаємо про переправу через Березину, або про землетрус у Лісабоні, або про лондонську чуму, або про Варфоломіївську ніч, або про те, як у калькуттській Чорній Ямі задихнулися сто двадцять три в'язні. Але в цих розповідях нас уражає факт, дійсність, історія. А на вимисли такого роду слід дивитися з відразою.

Я тут згадав кілька найвидатніших і найцарственіших лих; але в них так живо вражають нашу уяву й розміри, а не тільки характер лиха. Можна й не нагадувати читачеві, що з довгого химерного каталога людських нещастя я міг би вибрати багато окремих прикладів, більше перейнятих безпосереднім стражданням, ніж будь-яке з цих загальних уособлень катастрофи. Так, справжній біль, найбільше горе завжди зосереджені в чийсь особі, а не розсіяні в загалі. І за те, що жакливі крайнощі мук звідані людиною-особою, а не людиною як видом, подякуймо Богові милосердному!

Бути похованим живцем – це, безперечно, найстрахітніше

з лих, які будь-коли випадали на долю смертного. А що таке ставалось часто, дуже часто, навряд чи будуть заперечувати люди, які мислять. Межа, що відділяє Життя від Смерті, в найкращому разі примарна й непевна.

Хто може сказати, де кінчається одне й починається друге? Ми знаємо, що є хвороби, під час яких припиняються всі видимі вияви життєвої сили, проте це припинення краще назвати затримкою. Це тільки тимчасові паузи в функціях незбагненого механізму. Минає певний час, і якесь невидиме таємниче начало знову приводить у рух магічні важелі й чарівні колеса. Срібна струна не була ослаблена назавжди, а золота чаша – розбита вщент. Але ж де була тим часом душа?

Незалежно від неминучого висновку а рїогї, що такі випадки повинні мати такі наслідки, – що добре відома наявність таких випадків затримки в житті природним чином мусить час від часу призводити до передчасних поховань, – незалежно від такого міркування ми маємо прямі свідчення медичного й побутового порядку, які доводять, що безліч таких поховань справді відбулись. Я міг би, коли треба, зразу навести сотню незаперечних прикладів. Один, вельми прикметний, – обставини його, можливо, ще свіжі в пам'яті багатьох читачів, – стався нещодавно в недалекому місті Балтиморі, де спричинив дуже прикру, гостру й поширену на все місто тривогу. Дружина одного з найшанованіших городян – визначного правника й члена Конгресу – раптом занедужала на якусь незбагненну хворобу, що не піддавалась ніяким

зусиллям лікарів. Довго промучившись, вона померла – чи принаймні так вирішили. І справді, ніхто не підозрював і не мав причини підозрювати, що вона не мертва. Весь її вигляд був достоту як у мертвої. Обличчя, як у всіх мерців, загострилося, щоки запали. Очі втратили блиск. Губи зробились мармурово-білі.

Тепла в тілі не лишилося. Пульсу не було. Три дні мертво тіло лежало непоховане і задубло за цей час, наче камінь. Одне слово, боячися швидкого нібито розкладу тіла, поквапились його поховати.

Покійницю поклали до родинного склепу, і три роки туди ніхто не заглядав. Через три роки склеп відкрили, щоб поставити туди ще один саркофаг; та лихо! Який страхотливий удар вразив чоловіка небіжчиці, що власноруч відімкнув двері! Коли їхні стулки відчинились назовні, в обійми йому впав, заторохтівши, якийсь угорнений у біле предмет. То був кістяк його дружини в ще не зотлілому савані.

Старанне розслідування з'ясувало, що вона ожила через два дні після похорону, і, борсаючись у труні, звалила її з підставки, чи то підвищення, на підлогу, труна розбилась, і вона змогла вилізти. Ненароком залишений у склепі ліхтар, тоді повний оливи, був порожній; а втім, можливо, що олива просто висохла. На верхній приступці сходів, що вели до цього підземелля жаху, лежав великий уламок труни: певне, вона грюкала ним у залізні двері, щоб привернути чиюсь увагу. Добиваючись у двері, вона, певне, зомліла або й померла з

самого ляку; а коли падала, саван зачепився за якийсь гак, що стримів із дверей. Так вона й зотліла, повиснувши сторч.

1810 року один випадок поховання живцем стався у Франції; обставини його підтверджують сентенцію, що дійсність буває дивовижніша за вимисел. Героїня цієї історії була така собі мадемуазель Вікторіна Лафуркад, молода дівчина знатного й багатого роду, рідкісна красуня.

Серед її численних поклонників був один бідний літератор, чи то журналіст, на ім'я Жульєн Боссюе. Його таланти й загальна привабливість привернули до нього увагу юної спадкоємниці, та й він, видно, щиро кохав її; але врешті родова пиха змусила її відштовхнути його й вийти за якогось пана Ренеля, відомого дипломата й банкіра. Та після одруження цей добродій занедбав її, а можливо, навіть знущався з неї. Проживши з ним нещасливою кілька років, вона померла – чи принаймні запала в такий стан, що кожен, хто бачив її, думав так. Її поховали – не в склепі, а у звичайній могилі на кладовищі її рідного села. Закоханий молодик у розпачі, запалений спогадами про своє глибоке захоплення, приїхав зі столиці в далеку провінцію, де лежало те село, з романтичним наміром відкопати тіло й узяти на спомин розкішну косу. Він знайшов могилу, опівночі відкопав труну, розкрив її, а коли заходився відрізати косу, очі коханої розплющились. Жінку поховали живцем! Життя ще не зовсім покинуло її, і пестощі закоханого юнака пробудили її з летаргії, яку помилково визнали за смерть. У нестямі він приніс

її до свого помешкання, найнятого в селищі. Досить глибоко обізнаний з медициною, застосував сильні збудливі ліки. Одне слово, вона ожила. І впізнала свого рятівника. Вона лишалася в нього, аж поки її здоров'я поступово цілком відновилось. Серце її, жіноче серце було не кам'яне, і цього останнього доказу любові вистачило, щоб скорити його. Вона віддала те серце Боссюе. До чоловіка не повернулася, приховала від нього своє воскресіння й утекла з коханцем до Америки.

Через двадцять років обоє повернулись до Франції, певні, що час дуже змінив Вікторіну й ніхто із знайомих її не впізнає. Та вони помилились, бо, тільки-но побачивши свою колишню дружину, пан Ренель її впізнав і зажадав, щоб вона повернулася до нього. Вона відмовилась, і суд підтримав її, вирішивши, що за таких незвичайних обставин, через такий тривалий час чоловік утратив свої права не тільки морально, а й згідно з законом.

Лейпцизький «Хірургічний журнал», вельми авторитетне і достойне періодичне видання, що його слід би якомусь американському видавцеві передруковувати у нас англійською мовою, сповіщає в останньому числі про дуже тяжку пригоду такого самого типу.

Один офіцер-артилерист, чоловік велетенського зросту й міцного здоров'я, впавши з неприборканого коня, сильно вдарився головою й знепритомнів, трохи пошкодивши череп; але небезпеки для життя начебто не було. Трепанацію виконано цілком успішно, хворому пустили кров і викона-

ли над ним усі звичайні в таких випадках заходи. Проте він дедалі більше западав у стан цілковитого ступору, і врешті вирішили, що він помер.

Погода стояла тепла, і його із аж непристойним поспіхом поховали на міському кладовищі. Похорон відбувся в четвер. Наступної неділі на кладовищі, як звичайно, було повно відвідувачів, і близько полудня серед них зчинилася справжня тривога: один селянин сказав, ніби він, сівши на офіцерській могилі, виразно відчув, що в землі щось ворухиться, ніби там, у могилі, хтось борсається.

Спочатку селянинові не дуже повірили; але видимий переляк його і та впертість, із якою він наполягав на своєму, врешті справили на юрбу відповідне враження. Мерщій принесли лопати, і за хвилику ганебно мілку могилу розрили так, що з'явилась голова похованого. Він був начебто мертвий; одначе сидів випростано в труні, віко якої, шалено борсаючись, підняв.

Його відвезли до найближчої лікарні, і там з'ясувалося, що він іще живий, тільки знепритомнів без повітря. За кілька годин він опритомнів, упізнав присутніх знайомих і уривчасто розповів про свої муки в могилі.

З його слів випливало, що він зберігав свідомість десь із годину після поховання і аж потім зомлів. Могилу засипали абияк, земля не вляглася щільно, і повітря потроху проходило до нього. А потім він почув, що по землі над ним ходять люди, й почав кликати на поміч та борсатись. Як він сам

гадав, його розбудила з глибокого сну товкотнеча на цвинтарі, а тільки-но прокинувшись, він зразу усвідомив, у яке страхітне становище попав.

Як сповіщається в статті, цей пацієнт уже видужував і був би, певне, видужав зовсім, якби не став жертвою якогось шарлатанського дослідю медиків. Вони скористались гальванічною батареєю, і сердега помер під час несамовитих корчів, які часом викликає гальванічний струм.

Одначе згадка про гальванічну батарею викликала в моїй пам'яті широко відомий незвичайний випадок такого ж роду, коли її дія вернула до життя одного молодого лондонського правника, уже два дні як похованого.

Це сталося 1831 року і в ті часи викликало величезну цікавість усюди, де лишень згадували про цю пригоду.

Той правник, містер Степлтон, помер нібито від тифозної гарячки, сполученої з якимись аномальними симптомами, що збудили цікавість у його лікарів. І коли він, як гадали, помер, лікарі просили в його рідних дозволу дослідити труп, але ті не погодились. Як часто буває у випадках такої відмови, лікарі вирішили відкопати мертве тіло й таємно зробити розтин. Вони дуже легко домовились із котроюсь зграєю викрадачів трупів – таких людей у Лондоні є вдосталь, – і на третю ніч після похорону тіло відкопали з могили завглибшки вісім футів і приставили до операційного покою однієї приватної лікарні. На животі трупа вже зробили короткий розріз; плоть виявилася свіжою, нерозкладеною, і лікарі ви-

рішили спробувати дію гальванічної батареї. Пішла спроба за спробою, що викликали звичайний ефект без ніяких дивних відхилень – хіба у двох чи трьох спробах конвульсії гальванічного трупа були занадто схожі на рухи живої людини.

Ніч минала. Наближався світанок, і врешті вирішили негайно починати самий розтин; але один із дослідників дуже хотів перевірити якусь свою гіпотезу й наполіг, щоб батарею ще замкнули на грудний м'яз. Зробили глибокий надріз і швиденько встромили туди контактний дріт; і враз труп квапливими, але зовсім не конвульсивними рухами встав зі стола, вийшов насеред кімнати, озирнувся круг себе тривожним поглядом – і заговорив.

Слова були незрозумілі, але виразні, членоподільні. Докінчивши мову, він важко впав додолу.

Якусь хвилину всі були паралізовані жахом, але критична ситуація швидко вернула їх до тями. Видно було, що містер Степлтон живий, хоч і непритомний. З допомогою ефіру його очутили, потім швидко підлікували й вернули в товариство друзів, – щоправда, не відкриваючи їм історії його воскресіння, поки не стало ясно, що можна не боятись нової катастрофи. Можна уявити собі їхній подив, їхнє сторопіння.

Але найдивовижніше в усій цій пригоді те, що розповів сам містер Степлтон. Він заявив, що не втрачав цілком приємності ні на хвилину, а, хоча туманно й плутано, усвідомлював усе, що діялося з ним від тієї миті, коли лікарі оголошили його померлим, аж до тієї, коли він, зомлівши, впав по-

серед операційного покою. «Я живий», – такі були ті незрозумілі слова, що він розпачливо силкувався вимовити, коли побачив, що його збираються розтинати.

Неважко було б навести ще чимало таких історій, але я кінчаю з цим, бо вже нема потреби доводити той факт, що інколи людей ховають передчасно. Коли подумати, як рідко, через саму природу таких випадків, ми дізнаємося про них, доведеться визнати, що вони *нерідко* стаються без нашого відома. І справді, навряд чи коли, розкопуючи старе кладовище, не натрапляли на жоден кістяк, який лежав би в позі, що збуджувала найжахливіші підозри.

Підозри справді жахливі – але наскільки жахливіша доля! Можна без вагання твердити, що нема жодної події, так страхотливо здатної навіювати уявлення про найтяжчі з можливих тілесні й душевні муки, як похорон живцем. Нестерпно згнічені груди... задушливий запах вогкої землі... смертне вбрання, прилипле до тіла... щільні обійми тісної домовини... чорнота абсолютної ночі... приголомшлива тиша морського штилю... невидима, але відчутна присутність Хробака-Здобичника... всі ці речі, разом з думками про повітря й зелену траву нагорі, споминами про любих друзів, що прилетіли б, мов на крилах, рятувати нас, якби відали про нашу долю, та свідомістю того, що вони *ніколи* про неї не довідаються, що наш безнадійний пай такий самий, як у справді померлих, – усі ці думки, кажу, вливають у наше серце, ще трепетне, такий безмір гнітючого, нестерпного жаху, що

перед ним мусить відступити найсміливіша фантазія. Ми не знаємо нічого. Ми не знаємо на світі гірших смертних мук; ми не уявляємо нічого страхотливішого і в найглибших колах Пекла. Таким чином, усі оповідання на цю тему мають глибокий інтерес; проте цей інтерес, завдяки священному жахові, властивому цій темі, дуже слухним і своєрідним чином залежить від нашої думки про те, чи розповідь правдива. Те, що я маю розповісти далі, відоме мені безпосередньо з особистого досвіду.

Кілька років я страждав від нападів якогось дивного розладу, що його лікарі умовились називати каталепсією – за браком точнішої назви. Хоча й безпосередні, й більш далекі причини і навіть сам діагноз цієї хвороби лишаються загадкою, явні, очевидні прояви її досить легко визначити. Різняться окремі випадки переважно інтенсивністю.

Інколи хворий лежить один день або навіть менше в цілковитій летаргії. Він нічого не відчуває і не рухається, але биття серця, хоча й дуже кволе, можна вловити; в тілі лишається трохи тепла; посередині щік є бліді рум'янці; а коли до губів піднести дзеркало, можна виявити кволий, нерівний, тремтливий віддих. Далі буває, що такий транс розтягується на кілька тижнів і навіть місяців, а найпильніше дослідження, найретельніші медичні проби не можуть виявити в хворому ніяких ознак життя: він нічим не різниться від трупа. Звичайно від передчасного поховання його рятує тільки те, що близькі люди знають за ним і в минулому напади ката-

лепсії, тож гадають, що й це такий напад, а насамперед – вони не бачать ознак тління. На щастя, хвороба розвивається поступово. Перші вияви, хоча й не дуже виразні, не лишають сумнівів. Помалу напади стають виразні, і кожен буває довший від попереднього. В цьому полягає головна гарантія від поховання живцем. Але ті нещасливці, в кого, як то інколи буває, вже *перший* напад дуже гострий, майже неминуче приречені до такого поховання живцем.

Моя недуга нічим особливо не різнилась від описаних у медичній літературі випадків. Інколи без будь-якої видимої причини я помалу западав у стан якоїсь напівнепритомності, і в цьому стані, не відчуваючи ніякого болю, але нездатний поворухнутись і по-справжньому мислити, тільки якось тьмяно, летаргічно усвідомлюючи, що я живий і що біля мого ліжка є люди, я лишався, поки в недузі наставала криза і я раптово вертався до цілковитої свідомості.

А інколи мене кидало в каталептичний стан відразу. Мені ставало млосно, тіло сковував холод, у голові паморочилось, і я безвладно падав. Відтак цілі тижні все було порожнє, чорне, безмовне, світ поринав у Небуття. Немовби все зникало, переставало існувати. З таких нападів я прокидався, навпаки, поступово. Як ото день світає бездомному самотньому жебракові, що тинявся по безлюдних вулицях довгу зимову ніч, – отак мляво, отак безсило, отак невесело верталось до мене світло Душі.

Як не зважати на цю схильність до трансів, моє здоров'я

було загалом нібито добре; і я не міг відчувати, що моя головна недуга відбивалася на всьому стані організму – хіба лиш деякі особливості мого щоденного сну могли сприйматись як її вплив. Прокинувшись, я інколи не міг зразу прийти до тями і завжди чималу хвилину лишався в якомусь сторопінні й розгубленості: моє мислення взагалі, а пам'ять зокрема були неначе зовсім відсутні.

В усіх моїх переживаннях не було фізичного страждання, зате був безмір душевних мук. Моя уява робилась замогильною. Я весь час говорив про «могили, хробаків та епітафії». Я витав у мареннях про смерть, і з голови мені не йшла думка, що мене поховають живого. Страшна небезпека, що нависла наді мною, не давала мені спокою день і ніч. Удень ці роздуми були надміру тяжкі; вночі нестерпні. Коли понура темрява застинала землю, тоді я від кожної жахливої думки тремтів, як ото тремтять пір'яні султани над катафалком. Коли сама моя природа більш не могла витерпіти без сну, я силував себе заснути, здригаючись від уявлення, ніби прокидаюсь у труні.

А коли врешті засинав, то ніби провалювався у світ марень, над яким розпростирала величезні чорні крила єдина, нездоланна ідея Могили.

Із незліченних образів мороку, що гнітили мене в снах, я замалюю одне-єдине видиво. Мені снилось, ніби я поринув у каталептичний транс, глибший і триваліший, ніж звичайно. Зненацька на чоло моє лягла крижана рука, і нетерплячий,

уривчастий голос шепнув мені у вухо: «Прокинься!»

Я сів у ліжку. Темрява була непроглядна. Я не міг пригадати, ні коли запав у транс, ні де лежу. Сидячи нерухомо й силкуючись зібрати до купи думки, я відчув, що крижані пальці стиснули мій зап'ясток і струснули ним, а уривчастий голос промовив знову:

– Прокинься! Не чуєш, що я кажу?

– А хто ж ти? – спитав я.

– Я не маю імені в тих сферах, де перебуваю, – сумно відповів голос. – Я був смертним, а тепер я демон. Я був безжальним, а став жалісливим. Ти відчуваєш, що я тремчу. Зуби мої цокотять, але не від холоду ночі – цієї нескінченної ночі. Але ця гидота нестерпна. Як *ти* можеш спати спокійно? Я не можу спочити через оті передсмертні крики. Цих стогонів я не можу витерпіти. Встань! Вийди зі мною в кромішню Ніч, і я відкрию перед тобою могили. Чи це не видовище мук? Дивись!

Я звів очі, і невидима постать, що все тримала мене за руку, звеліла розкритись могилам усього людства; і з кожної полився тьмянний фосфоричний посвіт тління, я зміг заглянути в найглибші склепи, побачити сповиті саванами останки, що лежали в сумній і поважній дрімоті серед хробаччя.

Та леле! Справді заснулих було на багато мільйонів менше, ніж тих, що не спали зовсім, і я бачив кволе ворущіння, скорботний неспокій повсюди, і з глибини незліченних ям долинав печальний шелест убрань похованих. І серед тих,

що начебто лежали спокійно, я бачив безліч таких, що більш або менш змінили неvigідну застиглу позу, в якій їх поховано. Я все дивився й дивився, та ось голос промовив знову:

– Хіба ж це... ох, хіба ж це видовище не крає серця?

Та перше ніж я здобувся на відповідь, постать випустила мою руку, фосфоричний посвіт погас, і могили враз із силою закрились, а з глибини їх полинули розпачливі стогони: «Хіба ж це... ох, хіба ж це видовище не крає серця?»

Такі от примари, являючись мені вночі, поширювали свій страхітний вплив і на денні години. Мої нерви були перенапружені, і я став жертвою невідчепного жаху. Я не наважувався відходити, чи відїздити, чи взагалі віддалятися далеко від дому. Я боявся опинитися десь, де не буде нікого з тих, хто знав мою схильність до каталепсії, бо зі мною міг статися несподіваний напад, і мене тоді могли поховати раніше, ніж мій справжній стан буде з'ясовано. Я боявся звіритись турботам і відданості найщиріших друзів. Мене жахало, що й вони, коли мій каталептичний стан затягнеться далеко понад звичайну міру, можуть схилитися до думки, що я більш не прокинусь. Я дійшов до того, що боявся, чи не надокучив їм, завдаючи такого клопоту, настільки, що вони раді будуть визнати надміру тривалий напад достатньою причиною для того, щоб спекатись мене.

Марно силкувались вони заспокоїти мене найурочистішими обіцянками. Я вимагав від них присягатися всім святим, що вони ні в якому разі не ховатимуть мене доти, поки роз-

пад плоті зайде аж так далеко, що трупа вже не можна буде зберігати. І навіть тоді мій смертельний страх не могли зботорити ніякі запевнення й умовляння. Я вдався до цілої низки хитромудрих застережних заходів. Поміж усього іншого, я наказав так переобладнати мій родинний склеп, щоб він легко відчинявся зсередини. Від найлегшого тиску на довгий важіль, що сягав далеко в гробницю, залізна брама розчинялася навстіж. Забезпечено й вільний доступ повітря та світла до склепу, поставлено й зручний посуд для їжі та води біля самої домовини, наготованої для мене. Домовину зсередини вимостили м'яко й тепло, а віко мало такий самий пристрій, як і двері, ще й пружини, прилаштовані так, що вони піднімали віко при найменшому порухові тіла. Крім усього цього, на стелі склепу підвішено великий дзвін, шворка від якого мала проходити крізь спеціальний отвір у домовину, а там бути прив'язаною до однієї з рук похованого. Та леле! Що важить людська передбачливість супроти Долі? Навіть усі ці хитромудрі пристрої не можуть порятувати від такого страхіття – поховання живцем – нещасливця, приреченого на це.

Настала година – як не раз уже наставала перше – коли я відчув, що прокидаюся з цілковитої несвідомості до перших тьмяних невиразних просвіток свідомості. Повільно, черепашачою ходою наближався сірий світанок душевного дня. Прикра скутість. Апатичне витримування глухої муки.

Ні турботи... ні надії... ні зусиль. Аж ось, по довгим часі,

мурашки й шпигання в кінцівках; далі начебто нескінченне тривання приємного спокою, коли щойно пробуджені почуття з зусиллям оформлюються в думку; потім короткий провал у небуття – а тоді раптове повернення свідомості. Нарешті легке тремтіння повік, а зразу по тому електричний імпульс жаху, смертельного й невиразного, що бурхливим струмом жене кров від скронь до серця. І ось перше справжнє зусилля думати. Тоді неповний, нетривкий успіх цього зусилля. А тоді пам'ять уже настільки заволоділа своєю цариною, що я до певної міри усвідомив свій стан. Я відчув, що прокидаюся не зі звичайного сну. Я згадую, що зі мною бувають напади каталепсії. І ось нарешті, ніби прибій океану, мій тремтячий дух затоплює одна грізна небезпека: єдина примарна, невідчепна ідея.

Кілька хвилин по тому, як це уявлення заволоділо мною, я лежав нерухомо. Чому? Я не міг зібратись на відвазі. Я не смів зробити зусилля, щоб переконатись у своїй долі, – і все ж щось біля мого серця шепотіло мені: так, це сталося. Розпач – такий страшний, якого не може викликати жодне нещастя, – самий лише розпач змусив мене після довгої нерішучості таки підняти важкі повіки. І я підняв їх. Темрява – непроглядна темрява. Я знав, що криза моєї недуги давно минула. Я знав, що до мене повністю вернувся мій зір – і все ж було темно. Непроглядна темрява, густа й непросвітна чорнота Ночі, яка триватиме вічно.

Я хотів закричати, і мої губи та пересохлий язик кон-

вультсивно ворухнулись, але з порожніх легенів не вирвалось ні звуку; вони, неначе придавлені якоюсь наваленою горою, тільки здригались та бились, мов серце, в одчайдушних зусиллях вдихнути повітря.

З руху щелепи в цьому зусиллі скрикнути я збагнув, що вона підв'язана, як звичайно роблять із мерцями. Я відчув також, що лежу на чомусь твердому і щось так само тверде стискає мені боки. Доти я не важився й ворухнутись; але тепер рвучко підняв руки, що лежали схрещені на животі. Вони вдарились об тверді дошки, що лежали наді мною не далі як за шість дюймів від обличчя. Я не міг більше сумніватися, що опинився врешті в труні.

І раптом серед безмежного страждання з'явився любий херувим надії: я згадав про свої запобіжні заходи. Я почав борсатись і корчитись, щоб скинути віко з домовини; але воно не зрушило з місця. Я став намацувати прив'язаний до зап'ястка шнур від дзвона; його не було. Тоді мій Розрадник відлетів навіки, а замість нього тріумфально запанував ще чорніший Розпач; бо я не міг не помітити, що в труні немає м'якої вимостки, про яку я так старанно подбав, – а до того мені враз ударив у ніздрі сильний своєрідний запах сирії землі. Висновок був незаперечний. Я лежу не у своєму склепі. Я запав у транс, будучи не вдома, серед чужих людей, – а коли і як, я не міг пригадати, – і вони поховали мене, як собаку, забили в простій труні й укинули навіки глибоко-глибоко в просту безіменну могилу.

Коли цей жахливий вирок проник до найглибшого дна моєї душі, я знову спробував закричати. Тепер мені вдалося це. Нестямний, протяглий, безперервний крик, чи радше виття, залунало серед підземної Ночі.

«Гей, гей, що там таке?» – відповів мені хрипкий голос.

«Якого дідька там?» – озвався ще один.

«Вилазь звідти!» – гукнув третій.

«Чого ти там верещиш, наче згряя котів!» – гримнув четвертий, і враз мене вхопив і почав безцеремонно торсати, добрих кілька хвилин, цілий гурт суб'єктів досить шорсткого вигляду. Вони не розбудили мене, бо я зовсім не був сонний, коли закричав; але вони розбудили в мені пам'ять, і я збагнув, де я й чому.

Пригода сталась у Вірджинії, поблизу Річмонда. Удвох з одним приятелем я вибрався на полювання й спустився на кілька миль понад річкою Джеймс. Уже вечоріло, і ми попали під бурю. Сховатись не було де, хіба тільки в каюті невеликого шлюпа, що стояв на якорі, навантажений садовою землею. Ми скористалися цим: переночували на судні. Я заснув у одній із двох койок, що були на шлюпі – а якого розміру койки можуть бути на шістдесяті – чи сімдесятитонному шлюпі, пояснювати не треба. На тій, де я лежав, не було ніякої постелі. Вона була не ширша за вісімнадцять дюймів. Від койки до стелі було стільки саме. Я насилу втиснувся туди. Проте спав міцно, і все моє видіння – бо то було не сновиддя, не сонна змора – мало причини цілком природні: цю са-

му койку, постійний мій напрям думок і те, що я, прокинувшись зі сну, звичайно довго не міг зібрати до купи думки, а особливо – відновити пам'ять.

Люди, що витягли мене з койки, – то був екіпаж шлюпа та кілька робітників, найнятих розвантажувати його. Запах сирієї землі йшов від самого вантажу. Щелепа моя була підв'язана, бо я сам, лягаючи і не мавши звичного мені нічного ковпака, запнувся шовковою носовою хусткою.

Однак ті муки, що витерпів, для мене були, безперечно, не легші, ніж якби мене справді поховали живцем. Вони були жахливі; вони були невимовно огидні; проте з Лиха постало Добро: самий надмір цих мук викликав у моїй душі неминучий спротив. Моя душа набрала тону, набула темпераменту. Я поїхав за кордон. Я почав розвивати в собі силу. Я став дихати свіжим повітрям Небес. Я вже думав не про Смерть, а про щось інше. Я зрікся своїх медичних книжок. «Б'юкена» спалив. Я більше не читав «Нічних дум», усякої бредні про кладовища, казок зі страхіттями – як оця-от. Одне слово, я став іншою людиною, почав жити, як годиться чоловікові. З тієї пам'ятної ночі я назавжди відкинув свої похоронні страхи, а разом із ними зникла й каталептична недуга, бо ті страхи були радше її причиною, ніж наслідком.

Бувають хвилини, коли навіть для тверезого ока Розуму світ нашої сумної Людяності може набувати подібності до Пекла – але уява людини не надається до того, щоб без ніякої пошани досліджувати кожен її закуток. Гай-гай! Грізний ле-

гіон могильних страхів не можна вважати цілком уявним, – але, як ті демони, що в їхньому товаристві Афрасіаб перетнув Оксус, вони повинні спати, бо інакше вони пожеруть нас; їх треба змусити до сну, а то ми загинемо.

Це ти

Я збираюся зіграти роль Едіпа в загадці з Ретлборо. Я розповідаю вам – а це можу тільки я – про таємницю тієї машинерії, що викликала чудо в Ретлборо, – єдине справжнє, визнане, ніким не заперечуване, бо й незаперечне чудо, що остаточно поклало край безвірництву серед жителів Ретлборо й навернуло до властивої статечним жінкам правовірності всіх прихильників плотського матеріалізму, що доти мали нахабство бути скептиками.

Ця подія – про яку мені шкода було б говорити тоном недоречно легковажним – сталася влітку 18... року. Містер Барнебас Шатлворсі, один із найшанованіших і найзаможніших громадян містечка, десь пропав, і то за таких обставин, що викликали підозру в якомусь злочині. Його не було вже кілька днів. Містер Шатлворсі однієї суботи рано-вранці виїхав з містечка верхи на коні, прямуючи до міста ***, що лежить за п'ятнадцять миль від Ретлборо; вернутись він мав намір того ж дня ввечері, як сам сказав. Проте через дві години після його від'їзду кінь вернувся сам, і то без саков, прищібнутих до сідла. Крім того, кінь був поранений і заляпаний грязюкою. Звичайно, все це вкрай стривожило приятелів пана Шатлворсі; а коли в неділю вранці з'ясувалося, що він не повернувся, ціле містечко вирядилось шукати трупа.

Найпершим і найзавзятішим у організації тих розшуків

був щирий друг містера Шатлворсі – такий собі містер Чарлз Честен, або, як його звичайно називали, «Чарлі Честен», чи то «Старий Чарлі Честен». Я, звісно, не можу з певністю твердити, чи це просто дивовижний збіг, чи, може, само прізвище справляє непомітний вплив на вдачу людини, але годі заперечувати, що ніколи у світі не було другого Чарлза із такою чесною, мужньою, відкритою, добросердою й щирою натурою, з таким звучним, чистим, приємним голосом, з такими очима, що завжди дивились прямо на вас, ніби промовляючи: «Я маю чисте сумління, нікого не боюся і взагалі не здатен на нищий учинок». Тому, певне, в театрі всі щирі, безтурботні, дозвільні персонажі майже напевне мають ім'я Чарлз.

Отож «Старий Чарлі Честен», хоча він приїхав до Ретлборо всього якихось півроку тому і хоча ніхто нічогісінько не знав про його минуле, без ніякісіньких труднощів зазнайомився з усіма поважними жителями містечка. Жоден із них ні на мить не завагався б позичити йому тисячу на слово; що ж до жінок, то я не знаю, чого б вони не зробили, аби догодити йому. І все це через те, що його охрестили Чарлзом, а отже, йому дісталось саме те обличчя, яке часто називають «найкращим рекомендаційним листом».

Я вже сказав, що містер Шатлворсі був одним з найшанованіших людей у Ретлборо і, безперечно, найбагатшим, а «Старий Чарлі Честен» зійшовся з ним так близько, ніби з рідним братом. Жили ці літні добродії поряд, і, хоча

містер Шатлворсі дуже рідко навідував (якщо взагалі навідував) «Старого Чарлі» й, скільки відомо, жодного разу не обідав у нього, це не перешкоджало їм бути щонайщирішими друзями, як я уже зауважив; бо дня не минало, щоб «Старий Чарлі» не заходив три-чотири рази до сусіда спитати, як тому ведеться, і дуже часто він лишався там снідати або пити чай, а обідав то майже щодня. А вже скільки вина випивалось на тих дружніх посиденьках, з'ясувати вельми нелегко. Улюбленим трунком «Старого Чарлі» було «шато-марго», і в містера Шатлворсі, видно, душа тішилась, коли він бачив, як приятель його цмулить квартиру за квартиру; і ось одного дня, коли вино вже спустилось по горлянках, а настрої, як то буває, піднявся, він поплескав приятеля по спині й сказав: «Знаєш що, старий Чарлі? Хай там як, а такого добряги, як ти, я ще зроду не стрічав, і коли вже ти так полюбляєш це винце, то хай мене хапун ухопить, коли я не подарую тобі великого ящика «шато-марго». Щоб я скис (у містера Шатлворсі була досить прикра звичка клясти, хоча він рідко вживав гостріших виразів, ніж «щоб я скис», або «хай мені абищо», або «грім побий»), щоб я скис, – мовив він, – коли сьогодні ж таки не пошлю до міста замовлення на подвійний ящик найкращого гатунку, який лишень у них знайдеться, і подарую тобі, чуєш? Мовчи, мовчи! Сказав – подарую, і квит, і більш ні слова, отож виглядай: одного чудового дня ящик надійде, саме коли ти не сподіватимешся!» Я наводжу тут ці трохи фамільярні слова містера Шатлворсі, тільки аби

показати, яке щире порозуміння було між цими двома приятелями.

Отож того ранку в неділю, коли стало очевидним, що з містером Шатлворсі сталося щось непевне, ніхто не стурбувався так глибоко, як «Старий Чарлі Честен».

Коли він почув, що кінь вернувся без хазяїна, і без хазяїнових саков, і весь закривавлений (куля з пістолета пройшла крізь огруддя бідній тварині, ледь-ледь не вбивши її на смерть), – коли він почув усе оце, то збілів на виду так, ніби йшлося про його рідного брата чи батька, і затрусився весь, наче від пропасниці.

Спочатку він був такий прибитий горем, що й зовсім не міг нічого робити, а вже й поготів не міг укласти якийсь план пошуків; отож він довго намагався переконати інших друзів містера Шатлворсі, щоб не здіймали тривоги, бо, мовляв, краще перечекати якийсь тиждень чи й місяць, чи не з'ясується все само собою, або, може, об'явиться сам містер Шатлворсі і пояснить, чому він прогнав коня самого додому. Гадаю, що ви не раз спостерігали таку схильність до відкладання чи то до зволікання в людях, які мусять щось робити під гнітом тяжкої скорботи, їхні розумові сили неначе ціпеніють, і тому їх жахає будь-яка діяльність, і їм над усе у світі хочеться лежати спокійно в ліжку та «вколисувати своє горе», як висловлюються літні дами, – тобто без кінця пережовувати свою біду.

А жителі Ретлборо були такої високої думки про мудрість

і розважність «Старого Чарлі», що більшість їх схильна була погодитися з ним та не здіймати тривоги, поки «не з'ясується все саме собою», як висловився старий добряга; і я гадаю, що так би вони всі й постановили, якби не вкрай підозріле втручання небожа містера Шатлворсі, молодика досить розпусних звичаїв і взагалі поганої слави.

Цей небіж, Пенніфезер на прізвище, і слухати не хотів про те, щоб справа трохи «влежалась», а наполягав на негайних розшуках «останків замордованого». Саме до такого вислову він удався, і тоді містер Честен гостро зауважив, що це «вкрай *незвичайний* вислів, щоб не сказати більше». Ця заувага «Старого Чарлі» справила глибоке враження на зборисько, і частина присутніх почала допитуватись, «звідки це молодий містер Пенніфезер так ґрунтовно обізнаний з обставинами зникнення багатого дядька, що відчуває за собою право твердити прямо й недвозначно, ніби його дядька «замордовано»? Далі почалась невеличка пересварка між різними учасниками збориська, а надто між «Старим Чарлі» й містером Пенніфезером. А втім, у цьому не було нічого дивного, бо їхні взаємини останні три-чотири місяці були не дуже приятні; якось справа дійшла аж до того, що містер Пенніфезер ударив і збив з ніг дядькового приятеля за те, що той аж надто розперізувався в дядьковому домі, де жив і небіж. У цій ситуації «Старий Чарлі», кажуть, повівся із взірцевою стриманістю й християнським милосердям. Після удару він підвівся, обтрусився і навіть не пробував відплатити; тільки

промурмотів щось про те, що він «при першій зручній нагоді сквитається за все», – і це був цілком природний і виправданий вияв гніву, який не важив нічого і, напевне, зразу вивітрився й забувся.

Та хай там як (власне, до того, що я хочу повідомити, ця пригода не стосується), а певне одне: що жителі Ретлборо, головним чином під впливом слів Пенніфезера, врешті постановили розсипатись по всій околиці й пошукати зниклого містера Шатлворсі. Треба сказати, що така постанова була в них і з самого початку. Тож коли вони твердо вирішили, що шукати треба, було взято за щось samozрозуміле, що їм треба розсипатись – тобто розділитись на окремі гурточки, – щоб по змозі ретельніше обшукати довколишню місцевість. Я, щоправда, забув, якими хитромудрими міркуваннями «Старий Чарлі» врешті переконав зборисько, що такий план розшуків украй нерозумний. Одначе він таки переконав їх – усіх, oprіч містера Пенніфезера; і врешті постановили, що розшуки мають провести, і то якнайпильніше, якнайретельніше, всі городяни гуртом, а сам «Старий Чарлі» повів перед.

Треба сказати, що кращого провідника, ніж «Старий Чарлі», годі було й бажати: адже всі знали, що очі у нього рисячі. Та хоч він водив людей по всіляких глухих закутках, стежками, про які ніхто в містечку й гадки не мав, і хоча розшуки тривали вдень і вночі мало не цілий тиждень, ніяких слідів містера Шатлворсі не виявлено. Правда, коли я кажу

«ніяких слідів», цього не треба розуміти надто дослівно; бо деякі сліди все ж таки були. Шлях бідолахи простежили по відбитках підків (дуже своєрідних) на шляху, що вів до міста, миль зо три.

А далі слід звертав на стежку, що перетинала гайок, а тоді знов вибігала на шлях: так дорога скорочувалась на півмилі. Йдучи цією стежкою за слідами підків, шукачі врешті опинились біля якоїсь калабані з гнилою водою, майже не видимої за пагінням ожини. Калабаня була праворуч від стежки, і навпроти неї відбитки підків уривались. Одначе видавалося, ніби там точилась була якась боротьба, а потім якийсь великий і важкий предмет, багато більший і важчий за людське тіло, стягнуто зі стежки в калабаню. Шукачі старанно дослідили її дно, потім ще раз, але нічого не знайшли, і люди вже хотіли розійтися, зневірившись у пошуках, коли панові Честену ніби якась вища сила підказала, що треба зовсім спустити воду. Цю пропозицію зустрінuto схвальними вигуками; всі вголос дивувалися прозорливості та розумові «Старого Чарлі». А що багато городян прихопили з собою лопати, бо гадали, що трупа, можливо, доведеться відкопувати, то воду спустили без труднощів і швидко; а щойно оголилося дно, якраз посеред багнюки побачили чорну атласну жилетку, в якій майже всі присутні зразу впізнали власність містера Пенніфезера. Жилетка була подерта й поплямована кров'ю, і серед шукачів умить знайшлося кількоро таких, котрі виразно пам'ятали, що містер Пенніфезер мав її на собі того

самого ранку, коли містер Шатлворсі вирудився до міста; а з другого боку, знайшлися й ладні потвердити під присягою, що містер Пенніфезер не мав її на собі ані вдень, ані ввечері тої неділі; і не знайшлося жодного, хто сказав би, що бачив цю жилетку на містері Пенніфезері після зникнення містера Шатлворсі.

Тепер справа обернулась украй небезпечно для містера Пенніфезера; він сполотнів, і всі побачили в цьому потвердження підозр, які виникли щодо нього, а коли його спитали, що скаже він сам, він не здобувся й на слово. Відтак ті нечисленні приятелі, яких він набув своїм гультайським життям, ураз облишили його всі до одного і почали вимагати негайного арешту навіть гучніше, ніж давні й непримиренні недруги. Зате великодушність містера Честена засяяла на цьому тлі ще ясніше. Він почав палко й вельми красномовно боронити містера Пенніфезера і у своїй промові не раз нагадував про те, як сам він щиро пробачив запальному юнакові – «спадкоємцеві шановного містера Шатлворсі», – образу, яку той (тобто юнак), напевне в шалі гніву, визнав за доречне завдати йому (тобто містерові Честенові). Мовляв, він (містер Честен) вибачає йому всім щирим серцем; а сам він на думці не має випинати ті підозрілі обставини, котрі, на превеликий жаль, справді свідчать проти містера Пенніфезера. Навпаки, він (містер Честен) використає всі свої сили, всю свою, хай невелику, красномовність, аби... аби... аби... по змозі, не кривлячи душею, якось пом'якшити найгострі-

ші моменти цієї справді надзвичайно непевної пригоди.

Містер Честен добрих півгодини промовляв у такому дусі, засвідчуючи тим свій розум і добре серце; але такі щиросерді люди рідко бувають послідовні у своїх міркуваннях: в ревному запалі прислужитися другові вони збиваються на всілякі ляпсуси, суперечності та недоречності; тож нерідко, маючи щонайкращі наміри, завдають шкоди безмірно більше, ніж користі.

Отак і сталося в нашому випадку з усією красномовністю «Старого Чарлі»: хоча він докладав усіх зусиль, аби вирятувати запідозреного, чомусь виходило так, що кожне слово з його уст, яке не мало прямої, хоча й несвідомої мети піднести промовця в очах слухачів, тільки поглиблювало вже наявну підозру щодо його підзахисного та збуджувало проти нього лють натовпу.

Одною з найфатальніших помилок, яких припустився промовець, було його нагадування про те, що підозрюваний – «спадкоємець шановного містера Шатлворсі». Самі городяни про це й не думали. Вони тільки пам'ятали певні погрози щодо позбавлення спадщини, які рік чи два перед тим висловлював дядько (а він не мав на світі жодного родича, крім небожа), і тому завжди вважали, що містерові Пенніфезерові справді не світить ніяка спадщина – таке-бо простосерде поріддя з тих жителів Ретлборо; але заувага «Старого Чарлі» зразу змусила їх задуматися про це й таким чином розкрила перед ними можливість того, що ті погрози могли

бути не *тільки* погрозами. А з цього природним чином зразу постало питання «*сui bono?*» – запитання, яке ще дужче за жилетку спонукало пов'язувати жахливий злочин із особою юнака.

А зараз, щоб ви не зрозуміли мене хибно, дозвольте мені трохи відхилитись, тільки аби зауважити, що надзвичайно короткий і простий латинський вислів, яким я скористався, раз у раз перекладають неправильно. «*Сui bono?*» в усіх сенсаційних романах тощо, – хоч би, наприклад, у романах місіс Гор (авторки «Сесілі»), шановної дами, яка пересипає свої твори цитатами з усіх мов від халдейської й до мови індіанців чікасо і яка «в разі потреби» черпає вченість за виробленим планом у містера Бекфорда, – кажу, в *усіх* сенсаційних романах від Булвера й Діккенса і до Тернепенні та Ейнсворта двоє коротеньких латинських слів «*сui bono?*» тлумачаться як «для якої мети?» або (ніби *quo bono*) як «ради якої користі?». Тим часом справжнє їхнє значення – «кому на користь?». *Сui* – кому, *bono* – на вигоду. Це чисто юридична формула, що застосовується саме в таких випадках, як той, що ми змальовуємо: коли ймовірність dokonання злочину якоюсь особою пов'язується з імовірністю вигоди, яку несе dokonаний злочин тій чи іншій особі. Отож у нашому випадку запитання «*сui bono?*» цілком недвозначно вказувало на містера Пенніфезера. Дядько, склавши заповіт на його користь, згодом погрожував, що скасує той заповіт. Але погрози не дотримав; первісний заповіт, як видно, змінений

не був. Якби він *справді* був змінений, то єдиним мислимим мотивом убивства була б для підозрюваного звичайнісінька помста; і навіть цьому мотивові протидіяла б надія, що дядько врешті перемінить гнів на ласку. Та коли заповіту не змінено, а погроза змінити його й далі нависала над небожевою головою, це зразу видавалося найсильнішою з можливих спонук до злочину; так і вирішили дуже проникливо достойні громадяни Ретлборо.

Тому містера Пенніфезера негайно заарештували, а зборисько, ще трохи пошукавши, подалося додому, пильнуючи підозрюваного. І ось дорогою сталась ще одна пригода, яка неначе підтверджувала його провину. Містер Честен, що в шукацькому завзятті весь час ішов трохи попереду гурту, раптом підбіг кілька кроків, тоді нахилився й очевидячки підняв із трави якийсь невеликий предмет. Побіжно оглянувши його, він ніби крадькома став ховати той предмет у кишеню, проте інші помітили це й перешкодили йому. Знайдений предмет виявився іспанською навахою, і з десяток присутніх умить розпізнали в ній власність містера Пенніфезера. Навіть більше – на колодочці були вирізьблені його ініціали. Наваха була розкрита, лезо – в крові.

Тепер щодо провини племінника не лишилося сумнівів, і, повернувшись до містечка, його зразу відвели до судді на допит.

Там справа склалася для нього ще несприятливіше. Коли заарештованого спитали, де він був і що робив того ран-

ку, коли зник містер Шатлворсі, він з безмежним зухвальством признався, що того ранку ходив з рушницею полювати на оленя зовсім недалечко від тієї калабані, де завдяки прозорливості містера Честена знайшли закривавлену жилетку.

Тоді виступив наперед містер Честен і зі слізьми на очах попросив, щоб допитали і його. Він сказав, що несхитне почуття обов'язку як перед нашим Творцем, так і перед ближніми більш не дозволяє йому мовчати.

Досі найщиріша прихильність до юнака (дарма, що той так негарно повівся з ним, із містером Честеном) спонукала його в думці вишукувати всілякі можливі припущення, що могли б сприятливо пояснити всі моменти, котрі обтяжували такими поважними підозрами містера Пенніфезера. Але тепер усі ці моменти набули такої переконливості, такої обвинувальної сили, що він більш не вагатиметься і скаже все, що знає, хай навіть його (містера Честена) серце геть розірветься від таких зусиль над собою. А потім містер Честен заявив, що напередодні тієї неділі, коли містер Шатлворсі поїхав до міста, цей шановний добродій сказав небожеві (він, містер Честен, чув це на власні вуха), що завтра поїде до міста, аби покласти дуже велику суму грошей до «Фермерського та ремісничого банку»; і тоді ж таки згаданий містер Шатлворсі недвозначно оголосив своєму небожеві, що він твердо постановив собі скасувати первісний заповіт і не лишить йому, небожеві, ані шилінга. І він (свідок) тепер урочисто закликає обвинуваченого відповісти, чи все те, що він (свідок)

тут заявив, в усіх істотних подробицях є правдою, чи ні. На превеликий подив усіх присутніх, містер Пенніфезер щиро визнав, що це правда.

Тоді суддя визнав за свій обов'язок послати двох констеблів, щоб ті обшукали кімнату обвинуваченого в дядьковому домі. З того обшуку вони вернулись дуже швидко й принесли з собою всім знайомого шкіряного гаманця в сталевій оправі, яким старий добродій користувався багато років. Та його коштовний вміст було забрано, і суддя марно домагався від обвинуваченого, щоб той сказав, як він використав той вміст чи де заховав його.

Він тільки вперто твердив, що нічого не знає. Констеблі знайшли також запхані під матрац сорочку та нашійну хустку, позначені ініціалами сердеги й страхітливо замашені в кров жертви.

Та ось доповіли, що кінь замордованого щойно здох у стайні від завданої кулею рани, і містер Честен запропонував негайно дослідити трупа: може, пощастить знайти кулю. Його послухались; і, ніби для того, щоб усунути будь-який сумнів щодо провини заарештованого, містер Честен, ретельно обшукавши порожнину кінського огруддя, спромігся знайти й видобути надзвичайно велику кулю; примірявши ту кулю до цівки рушниці містера Пенніфезера, пересвідчилися, що вона точно підходить туди, причому рушниці такого великого калібру в містечку та в околиці не було більш ні в кого. Ще певніший доказ виявлено тоді, коли на кулі поміти-

ли жолобок під прямим кутом до звичайного шва; цей жолобок точно відповідав випадковому виступові в формочці для виливання куль, яку звинувачений визнав своєю власністю. Коли знайдено кулю, слідчий суддя більш не захотів слухати нічиїх свідчень і негайно призначив судовий процес – рішуче відмовившись випустити звинуваченого під заставу, хоча проти такої суворості дуже палко протестував містер Честен, запевняючи, що внесе будь-яку потрібну суму. Така щедрість «Старого Чарлі» цілком відповідала всій його любов'язній, лицарській поведінці під час перебування в Ретлборо.

А тепер цей достойний чоловік так до решти піддався своєму безмежному співчуттю, що, пропонуючи заставу за свого молодого друга, неначе зовсім забув, що саме він (містер Честен) ніде у світі не має ніякого майна бодай на один долар.

Висновки слідчого легко було передбачити. Містера Пенніфезера під гучні прокльони всіх городян судили на найближчій сесії карного суду, і ланцюг непрямих доказів (ще зміцнений деякими додатковими фактами, яких містерові Честенові його вразливе сумління не дозволило приховати від суду) визначили таким безперервним і таким беззастережно переконливим, що присяжні, навіть не виходивши на нараду, зразу винесли свій вердикт: «Винен в убивстві без пом'якшувальних обставин». Невдовзі нещасному в'язневі оголосили смертний вирок, і його перевели до окружної в'яз-

ниці чекати неминучої відплати закону.

Тим часом шляхетна поведінка «Старого Чарлі» ще дужче прихилила до нього серця порядних городян. Всі полюбили його в десять разів дужче, ніж доти; і природним наслідком гостинності, з якою його приймали, було те, що він мусив облишити звичку до крайньої ощадливості, якої доти змушувала його держатися бідність, і дуже часто влаштував у себе вдома невеличкі вечірки, де неподільно панували дотепність та веселощі – хоча, *безперечно*, й потьмарювані трохи нечастими спогадами про негідну й сумну долю, яка випала небожеві незабутнього щирого друга щедрого господаря.

Одного чудового дня великодушний літній добродій був приємно здивований, одержавши такого листа:

«До Чарлза Честена, есквайра, в Ретлборо
Від Д., З., Ч. і К°
Шато-Марго А – № 1 – 72 пл.

Шановний містере Честен!

Відповідно до замовлення, пересланого нашої фірмі два місяці тому від нашого вельмишановного клієнта містера Барнебаса Шатлворсі, ми маємо честь приставити Вам сьогодні на вказану адресу подвійний ящик «шато-марго» марки «Антилопа», з ліловою печаткою. Ящик маркірований, як зазначено вище.

Зостаємося

*Вашими, добродію, покірними слугами,
Дубб, Зубб, Чубб і К°.
В місті ***, 21 червня 18... року.*

Р. С. Ящик буде доставлений Вам фургоном наступного дня після одержання цього листа. Перекажіть наше шанування містерові Шатлворсі. Д., З., Ч. і К°».

Власне, містер Честен після смерті містера Шатлворсі втратив будь-яку надію колись одержати обіцяне «шато-марго»; а тому тепер він побачив у цьому щось ніби вияв особливої ласки Провидіння. Звичайно, він щиро зрадив і в надмірі радості запросив назавтра численних друзів на *petit souper*¹³ – посмакувати дарунок покійного містера Шатлворсі. Правда, запрошуючи, він і слівцем не згадав покійного містера Шатлворсі. Добре поміркувавши, він вирішив узагалі нічого не казати. Він – коли я добре пам'ятаю – не згадував жодним словом про те, що одержав «шато-марго» як дарунок. Він просто покликав друзів, щоб прийшли й допомогли йому розпити трохи вина напрочуд високої якості й з розкішним букетом, яке він замовив у місті місяців зо два тому, а завтра має одержати.

Я не раз силкувався збагнути, чому це «Старий Чарлі» вирішив не згадувати про те, що він одержав вино як дарунок від приятеля, але так до пуття й не збагнув причин, хоча

¹³ Маленька вечірка (фр.).

в нього, безперечно, була якась вельми шляхетна й великодушна причина.

Нарешті настав завтрашній день, і в домі містера Честена зійшлася численна й високошановна компанія. Далєбі, там було півмістечка, і я серед них. Але, на велику прикрість господаря, «шато-марго» прибуло дуже пізно, коли гості вже віддали належну шану розкішній вечері, наготовленій «Старим Чарлі». Та нарешті його привезли – страхітливо великий ящик, – і все товариство було вже аж надміру веселе, тому й вирішили поставити ящик на стіл і випатрати його вже там.

Як сказали, так і зробили. Я теж допомагав; і ось уже ящик на столі, посеред безлічі пляшок та келихів; чимало їх, морочившись із ящиком, розбили. «Старий Чарлі», що вже встиг добряче підпити, дуже червоний на виду, сів на чільне місце з удавано поважною міною і грізно загрюкав по столу карафою, закликаючи всіх поводитися гідно «під час викопування скарбу».

Трохи погаласували, потім урешті вгамувались, і, як часто буває в таких випадках, запала глибока, значуща тиша. Мене попросили зірвати віко, і я, звичайно, зробив це, мовляв, «із безмежною втіхою».

Я приставив до щілини долото, кілька разів легенько стукнув по ньому молотком, віко враз піднялося, і в ту ж мить у ящику рвучко звівся, обличчям просто до хазяїна, вкритий саднами, закривавлений, уже зачеплений тліном труп замороженого містера Шатлворсі. Якусь хвилю труп застигло,

скорботно витріщався тьмяними мертвими очима в обличчя містерові Честенові; потім повільно, але виразно, з притиском промовивши двоє слів: «Це ти!» – вивалився через бічну стінку ящика, ніби цілком задоволений, і, здригаючись, простягся на столі.

Те, що відбулося потім, годі змалювати словами. Всі кинулися стрімголов до дверей і вікон, де декотрі з гостей, начебто найдужчі, просто-таки зомліли від жаху. Та минули перші божевільні секунди переляку, і очі всіх звернулись до містера Честена. Навіть проживши тисячу років, я не зміг би забути смертної муки, що відбилась на його спотвореному обличчі, щойно такому розчервонілому від радості й від вина. Якусь хвилину він сидів нерухомо, наче мармурова статуя; погляд його, безтямний, застиглий і порожній, був неначе звернений усередину, заглиблений у споглядання власної підлої, злочинної душі. Та врешті той погляд раптом ніби вернувся в довколишній світ; убивця схопився зі стільця, важко повалився головою й плечима на стіл і, припавши до трупа, квапливо, надривно виповів у всіх подробицях свій огидний злочин, за який раніше ув'язнили й прирекли до смерті містера Пенніфезера.

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.